OTAM, 37/Bahar 2015, 337-373

Batılıların Gözdesi Meyan Kökü ve Üzerine Yaşanan Emperyalist Rekabet

The Licorice as the Favorite Plant of the Westerners and the Imperialist Rivalry

Süleyman Uygun[*]

Özet

Osmanlı coğrafyasında yetişen bir bitki olan meyan kökü, Osmanlı toplumu tarafından bilinmekteydi. Şifa ve keyif verici olarak istifade edilen bu bitkinin Batı endüstrisi tarafından keşfedilmesi, binlerce yıllık geleneksel kullanımını değişime uğrattı. Böylelikle meyan ve yetiştiği coğrafya için yeni bir dönem açıldı. Endüstriyel kapitalizme entegre edilen meyan kökünün kullanım alanı olabildiğince genişledi, bitki bir anda olağan üstü değer kazandı. Bunun neticesinde meyan kökünün yetiştiği Osmanlı memleketleri bilhassa Aydın ve civarı, meyan kökü ticareti ile ilgilenen yabancı şirketler için cazibe merkezi haline geldi. Evvela İngiliz MacAndrews & Forbes olmak üzere birçok yabancı ve yerli şirket bu işi yapabilmek için sıkı bir rekabete giriştiler. Bu bağlamda Osmanlı memleketlerinde yetişen meyan bitkisi üzerine yaşanılan emperyalist rekabet ve neticesinde *ahalinin, arzın, nebatat ve hayvanatın nizam ve intizamının* bozulması çalışmamıza konu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: meyan kökü, yabancı sermaye, rekabet.

Abstract

Licorice, a plant which grew in Ottoman territories, was known by the Ottoman society. Initially it had been utilized as recovery and delighting; however, after it was explored by the Western industry, its traditional usage for thousands of year changed drastically. Thus new area started for licorice and its geographical area. The usage of licorice, which was integrated with industrial capitalism, was as far as broaden and instantly the plant gained extraordinary value. As a result of this, Ottoman territories where the licorice could grow especially Aydın and its environment became a center of attraction for foreign companies which took an interest in licorice trade. Being in the first place British MacAndrews & Forbes there were many foreign and local companies

[*] *Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü;*
E-mail: suygun27@gmail.com; suygun27@hotmail.com

competed head to head for doing this business. In this context as a result of imperialist rivalry on the licorice, grew in Ottoman territories, and its deterioration over law and order inhabitants, places, plants and animals have been subjected to this study.

Keyword: licorice root, foreign capital, rivarly.

Giriş

İster dünyevi ister uhrevi yönden olsun akıl ile mücehhez bir varlık/mahluk olan insan, doğadan istifade etme hakkına sahip oldu ya da bu hak ona bahşedildi. Bu hak *nisbet-i meşrûa*da olduğu sürece insan ve tabiat uyum içerisinde yaşadı. Doğu toplumlarında *kutbü'l tababet-i nebatat* olarak kabul edilen Lokman Hekim ile bu uyum en üst seviyelere ulaştı. Akabinde onunla aynı çizgide devam eden İbn-i Sina, Razi, El Havi gibi tıp bilimiyle uğraşan âlimlerin de katkısıyla İslam toplumlarının nebatat ile olan ilişkileri karşılıklı uyum içerisinde var olageldi. Abbasiler'den Emeviler'e, Selçuklular'dan Osmanlı'ya kadar devletlerin yönetim şekilleri, güç kaynağı ve varlık sebeplerinde dahi toplumun nebatat/toprak ile olan münasebeti hayati bir rol oynadı. Hatta kimi tarihçiler Osmanlı Devleti'ni din ve tarım imparatorluğu şeklinde tasvir ettiler. İslam coğrafyasında inancın ve devletlerin nebatata olan bu geleneksel bakışı şüphesiz toplumlar ve insanlar üzerinde de önemli ve kalıcı bir etki sağladı. Bu nedenle önemli bir varlık sebebi olarak gördükleri toprağın yorulmasına mani olmak için, ürün alamamak pahasına da olsa, dinlendirme ya da coğrafi tabirle nadasa bırakma yoluna gittiler. Böylelikle yüzlerce yıl devam edecek bir uyum ilişkisi içerisinde insan topraktan etti.

Osmanlı toplumu, zirai tarımın yanında, tabiatta kendiliğinden yetişen ve insanın istifade edebileceği nebatata karşı da yine aynı duyarlılıkta hareket etti. Nitekim gerek devlet erkânı gerekse toplum doğada kendiliğinden yetişen bu türden bitkileri *"Hüdâ-i Nâbit*[1]*"* yani *"Cenab-ı Hak vergisi bitkiler*[*]*"* olarak isimlendirerek ve addederek inançlarına gösterdikleri hassasiyetle bu bitkilerden istifade ettiler. Hüdâ-î Nâbit olarak adlandırılan en önemli bitkilerden biri de "Meyan" idi. Doğada kendiliğinden yetişen bir bitki olan meyan, ticari amaçla

---

[1] Osmanlı resmi belgelerinde bu çeşit kendiliğinden yetişen bitkilere *hüdâ-i nâbit* denilmekteydi. BOA. ŞD. 1384/1, 6 Ekim 1888; ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

[*] Hüdâ-i Nabit kavramı; ıstılahi manada Hudâ: Halik, Rabb anlamında "Nâbit" ise nebatın/bitkinin çoğulu manasına gelmektedir. Aslında bu tamlama bazen "*Kendiliğinden Yetişen*" anlamında da kullanılmaktadır. Lakin devletin resmi kayıtlarında böyle bir kullanıma rastlamadık. Bu nedenle burada Osmanlı toplumu ile 19. Yüzyıl Avrupa toplumunun maddeye bakışındaki farkı belirtmek için seküler anlamdan uzak "Cenab-ı Hak vergisi bitki" demeyi daha uygun bulduk.

hafredilmediği* sürece, öşürden muaf tutulurdu[2]. Osmanlı coğrafyasında Doğu Akdeniz ve hinterlandında bu bitkiden birçok alanda ziyadesiyle istifade edilirdi.

Aydın (Bilhassa Büyük ve Küçük Menderes nehirleri boyunca), Adana, Konya, Halep, Antep, Urfa (Dicle ve Fırat nehirleri boyunca), Suriye, Beyrut, Cebel ve Bağdat gibi Akdeniz havzası ve ard vilayetlerinde, aynı zamanda Kafkasya'da yetişen meyan kökü, "*sulak ve kumsal arazilerde ve nehir bataklıkları civarında iki üç metre derinliğe kadar parmak kalınlığında kökler salarak, arazi boyunca akasya flanderleri şeklinde gelişen ve siyah renkte tatlı bir özsuyu bulunan bir bitkidir*[3]*.*" Meyanın olgunlaşabilmesi için en az üç yıla ihtiyaç vardır. İlk yılda kökleri küçük ve sütlüdür, ikinci yılında sarı renk alır biraz daha kalınlaşır, fakat bu hali güneşe ve soğuk havaya dirençli değildir, ancak üçüncü yılında tam olarak olgunlaşır[4].

Bu bitki bilhassa kış mevsiminde köylü ve işsiz kalan rençberler tarafından *rast gelen arazide,* meralarda, su bataklıklarında, tarla hendeklerinde ve nehir kıyılarında derin çukurlar ve hendekler açılarak çıkarılırdı. Meyan kökleri Ağustos başından Şubat sonuna kadarki süreçte hafredilirdi[5]. Köylüler genellikle yağmurlu geçen Eylül, Ekim ve Kasım aylarında toprağın daha da yumuşaması sebebiyle bilhassa bu aylarda meyan kökü toplamaktaydı[6]. Evliya çelebi bu bitkiden nasıl istifade edildiğinden ve kullanım alanından özetle şu şekilde bahsetmekteydi:

> *"Rumdan gelür. Dibeklerde dövülüp bir gece su içinde yatırılır. Daha sonra at torbalarının içinde süzülerek kırmızı suyu katre katre akarak kabarcık oluşturur bu çıkan suyu keyifle nuş(içmek) ederler. Bu kökün suyu soğuk olarak içildiği gibi kaynatılarak da içilirdi. Hakîn Davud, Tezkere-i Dâvûd'da, bu bitkinin yetmiş kadar faydasının olduğunu yazmıştır. Vücud-ı insanda olan harareti def eder. Cümleden hassa-i kübrası mesaneyi gayet pak edip idrar söktürür. Ve cümle balgamı yerinden kal' edip çıkarır. Hakikatte Mısır'ın Nil Nehri balgamidir.*

---

* Hafr etmek: topraktan sökerek çıkarmak manasında kullanılmıştır. Meyan kökünü topraktan çıkarmak yerine Osmanlı belgelerinde geçen hafretmek kelimesini vermeyi daha uygun bulduk. Bundan sonra da hafretmek şeklinde kullanılacaktır.

[2] Bölgeye ilk gelen şirketlerden biri olan Fransız şirketi, İskenderun ve havalisinde meyan kökü toplama imtiyazı talep ederken, karşılığında sadece gümrük vergisi vermeyi talep etmekteydi. HR. MKT. 280/9, 17 Eylül 1858; Bunun yanında meyan kökünden alınacak olan öşre dair tartışmalar 1880'li yıllardan sonraki belgelerde görülmektedir. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909; ŞD. 1484/1, 6 Ekim 1888; MV. 33/15, 17 Haziran 1888; Zaten ticareti yapılmayan ve kendiliğinden yetişen bir bitkinin kayıt altına alınmadan öşre tabi olması da uygulamada imkânsız gibi görünmektedir.

[3] BOA. Y.PRK. HH. 35/27, 13 Şubat 1904; ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909. Herbert Maza," Turkish-Arab Economic Relation with the United Statates", *World Affers,* Vol. 141, No. 3, Winter 1979, s. 270.

[4]*United States Consular Reports on The Licorice Plant,* Published by The Department of State, According to Act of Congress, Washington August 1885, s. 18.

[5] BOA. Y. MTV.119/309, 17 Nisan 1908.

[6] BOA. ŞD. 1384/1, 6 Ekim 1888.

Cümle Mısır halkında öksürük mukarrerdir. Bu nedenle çevre diyarlarda evlad-ı Arab'a "ohhu ohhu" diyerek latife ederler[7]*. Mısır halkının tamamı "ab-ı ırka sûs" adı verilen meyandan içerler. Bu sayede ohhu ohhu dedikçe lakoz gibi balgamlar çıkıp halas olur. Mısır halkı bu ırk-ı sûsu içmeselerdi hiddet-i hardan cüzzam olurlardı. Mısır'da ab-ı sûs satan dükkânların cümlesi elli adettir, ama neferatları cümle iki bin kişiden oluşur. Cârreler ile yani toprak testiler ile çarşıda pazarda "ya ırka sûs" diye feryad edip bir kâsesini bir mangıra satarlar. Ve şiddet-i harda bunu içenin vücudu buz paresine döner*[8]*. "Biyan kökü" (Evliya Çelebi meyan kökünden biyan kökü olarak bahsetmektedir.) daha çok Aydın, Saruhan ve Cezire-i İstanköy'da hafredilir. Lakin bu ürünün en meşhur diyarı yine Aydın'a bağlı bulunan Balat'tır. Burada yetişen biyan kökü hiçbir diyarda olmaz. Balat'tan gayri diyarda da çok olur amma bu şehrin biyanı herkesçe medholunmuştur. Menderes nehri aracılığıyla Çekeleve kayıkları, Gelibolu ve İstanaköy kayıkları, Sönbeki ve Anabolu firkateleri, Zarbuna ve Şayka gemileri içeri girip Balat şehrinden biyan kökü alırlar. Buradan gayet çok miktarda biyan kökü hâsıl olup Rûm ve Arabistan'a cümlesi buradan gider. Bu köke Arabistan'da "Suy" ya da "Sui" denilir. Mısır diyarına dahi cümle biyan kökü buradan gider*[9]*."*

Osmanlı resmi kayıtlarında, müellif ve seyyahların eserlerinde belirtildiği üzere Osmanlı ahalisi meyan kökünü biliyor ve bu bitkiden hem ferahlık verici bir içecek olarak, hem de yüzyılların vermiş olduğu birikimle çeşitli hastalıkların tedavisinde istifade ediyordu. Aynı zamanda şeker ve tahin helvası ve meyan balı imalinde istifade edilmekte olduğundan ticareti de yapılmaktaydı[10]. Sadece bu işin ticaretini yapmak için açılan dükkânlar ve bünyesinde çalışan işçilerin çarşı-pazarda ellerinde testilerle meyan şerbeti satması bunun iyi bir örneğiydi. Lakin XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar bu bitkinin hususi olarak ziraatının yapılıp yapılmadığına dair herhangi kanıta sahip değiliz. Hatta ziraat yapılan arazide ürüne zarar veren ve temizlenmesi gereken bir bitki olarak görülürdü.

Meyan kökü, sadece Müslüman toplumların bildiği ve istifade ettiği bir bitki değildi, bu bitki aynı zamanda Yunanistan, İtalya, Fransa ve İspanya gibi Batı Akdeniz havzasında da yetişmekte ve Avrupa halkları tarafından da bilinmekteydi[11]. Batı dillerinde *"Liquirizia, Licorice, Glycyrrhiza ve Reglisse"* gibi değişik şekillerde adlandırılmaktaydı. Osmanlı ahalisinin *cenab-ı hak vergisi bitki* olarak addettiği meyan

---

[7] Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), C. X., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 189, 266.

[8] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* X., s. 189-266.

[9] *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* IX., s. 76; Feridun Emecen, "Balat", *İslam Ansiklopedisi,* C. V., TDV. İstanbul 1992, s. 4-6.

[10] BOA. DH. MKT. 2270/72, 14 Kasım 1899.

[11] Arthur Feneon, *Culture Industrielle de La Reglisse Ses Usages en Medecine Humaine et Veterinaire, Dans la Preparation des Tabacs, ets*, Seguin Freres, Imprimeurs-Editeurs, Avignon 1886, s. 6-8; "Reglisse", *Encyclopédie du Commercant Dictionnaire du Commerce et des Marchandises,* Tome II, Guillaumin et Cie., Editeurs, Paris 1839, s. 1918; "La Science Pour Tous", *Science Français*, N. 236, XLV Année, 4 Auot 1899, s. 219.

kökünü Batılılar, yabani meyan (the wild licorice[12]) olarak görmekteydi. Bunda hiç şüphesiz XIX. Yüzyıl Avrupası'nın varlık ve maddeye yönelik algısının değişmesi ve yabani olan her şeyin Batı terbiyesinden/modernizminden geçmesi gerektiği fikrinin önemli bir rolü vardı. Meyan bitkisi, Sanayi İnkılâbı'na kadar Avrupa'da da benzer bir mahiyette, daha çok keyif verici ve serinletici bir içecek olarak veya bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldı.

Yaz mevsiminde Paris sokaklarında sıcak bir şekilde, aynı zamanda "coco" adıyla serinletici, ferahlık verici soğuk bir içecek olarak da satılırdı. Meyan kökünden deriyi yumuşatıcı ilaç olarak da istifade edilirdi. Meyan suyunun tadı çok şekerli olduğundan özellikle çayın tatlandırılmasında tercih edilirdi. Meyan, çocuklar tarafından çok sevilir, bilhassa dişler oluşurken kullanılırdı, diş kaşıyıcı bardak ve mercan diş etlerinin nasırlaşmasına sebebiyet verdiğinden dişlerin çıkmasını geciktirirdi, bu bitki dişlerin daha çabuk çıkmasına katkıda bulunurdu. Bunun yanında göğüs enfeksiyonlarında, iltihaplı ve sair hastalıklarda kullanılırdı[13].

Muhtelif alanlarda istifade edilen meyan kökünün Batı endüstrisi tarafından adeta yeniden keşfedilmesi, bu bitkinin seyrini değiştirdi. Endüstriyel kullanımın bir parçası haline gelen meyan kökü, bir anda Batılıların gözdesi oluverdi ve yıllarca devam eden vahşi bir rekabetin konusu olarak uluslararası değere sahip ticari bir meta haline geldi.

Batı Endüstrisi'nin Meyan Kökünü Keşfi

XIX. yüzyılın başında İngiltere merkezli yaşanan Sanayi İnkılabı'na kadar meyan kökünün Avrupa'da kullanımı Osmanlı'dakine benzer şekilde ve sınırlı miktardaydı. XIX. Yüzyıla kadar deniz merkantilizmi sayesinde önemli bir güce ulaşan Batı burjuvazisi, sınai kapitalizmiyle beraber aynı zamanda sanayi, armatörlük, endüstriyel tarım gibi birbiriyle bağlantılı değişik meslek kollarıyla da ilgilenmeye başladılar. Bu sayede güçlerini pekiştirdiler ve bunun neticesinde ortaklıklardan oluşan büyük kumpanyaların/şirketlerin kuruluş süreci ortaya çıktı.

Bu durum bir yandan Avrupa iktisadi hayatında kökten değişimlere sebebiyet verirken, diğer yandan siyasi, içtimai ve bireysel hayatı da derinden etkiledi. Burjuvazinin öncülüğünde uzun zamandan beri oluşturulmaya çalışılan faydacı/menfaatperest ve akılcı bir topluma doğru kayış başladı. Batılı devletlerin ve toplumların nebatata, doğaya ve dünyaya olan geleneksel bakışları benzer şekilde değişime uğradı. Batılının doğaya olan *tecavüzkârane* yaklaşımı, bulundukları coğrafyayla sınırlı kalmayarak deniz aşırı ülkelere de sirayet etti. Bu değişim rüzgârından yüzyıllardan beri Batılı devletlere vere geldiği ticari

---

[12] Osmanlı'daki Amerikan konsoloslarının meyan bitkisi üzerine hazırladığı raporlarda bu bitkiden bu şekilde bahsedilmektedir. *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 16.

[13] Feneon, *Culture Industrielle de La Reglisse,* s. 20.

imtiyazlar ve ahitnamelerle, Batı merkantilizmi için önemli bir pazar haline gelmiş olan Osmanlı Devleti'nin de etkilenmemesi kaçınılmazdı.

Büyük oranda tekstil ve makine sanayi üzerine inşa edilen ilk dönem sınai kapitalizmi her geçen gün ilgi ve faaliyet alanını genişletti. Batılı uzmanlar ve mühendisler, nebatatın klasik kullanım sınırlarını aşarak bu bitkileri olabildiğince endüstriyel üretime dâhil etmenin yollarını aradılar. Endüstriyel alana dâhil olan bir bitki ise yatırım aracı haline geldiği için kullanım alanı genişlemekte ve bu bitkiye olan ihtiyaç had safhaya ulaşmaktaydı. Şekerleme, içecek ve sağlık gibi birçok alanda istifade edilen bir bitki olan meyan kökü bu yönüyle Batı endüstrisine dâhil olmaya aday en önemli ürünlerden biriydi.

Nitekim Batılı uzmanların bu bitkiyi keşfi gecikmedi. Meyanın, endüstriye uyarlanabilecek olası kullanım alanları hakkında muhtelif araştırmalar yapıldı. Kısa süre içinde başta tütün olmak üzere birçok sektör bu bitkiden istifade etmeye başladı. Meyandaki şeker oranı şeker kamışından elli kat daha fazla olduğundan aromalı sakız, macun ve reçel imalinde, aynı zamanda tatlandırıcı tablet olarak nezle tedavisinde kullanıldı. Halk arasındaki kullanımının yaygınlaşması için katkı maddesiyle karıştırılarak toz halinde "*coco tozu*" adıyla satıldı[14]. Bu aynı zamanda günümüzdeki *"Coca Cola"*nın temelini oluşturmaktadır. Bunun yanında kola türü içeceklerin de ana unsurunu meydana getirmektedir[15]. Ayrıca bira ve likör gibi alkollü içeceklerin imalinde ve içeceklerin tatlandırılmasında da meyandan istifade edildi. Aynı zamanda baharat ve kök boya imalinde de kullanıldı. Eczacılıkta üst solunum yolu enfeksiyonlarında bilhassa öksürükte ve deri hastalıklarına karşı ilaç yapımında önemli bir bileşendi. Bu mahsulün asıl kullanımı endüstriyel tütün sektöründe oldu[16]. Enfiye, çiğneme ve sarma tütünün yapraklarında, tütünün mayalanmasında, siyah tütün kâğıdının boyanmasında istifade edildi.

Reji idarelerinde ilişkiler ağının bir parçası olan tütünün Osmanlı Devleti'ndeki ziraatı ve ticareti zaten şaibeli ve sıkıntılı bir şekilde yapılmaktaydı. Meyan bitkisinin büyük oranda böylesine endüstrileşmiş bir bitkinin imalinde kullanılması onu bir kat daha endüstriyel bir ağın nesnesi haline getirdi. Meyan kökü ve balı üzerine tütün sanayisini elinde bulunduran İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinde büyük bir pazar oluştu. Tütünün işlenmesi için hayati önemi haiz meyan köküne olan ihtiyaç hat safhaya ulaştığından Batı endüstrisinin yönünü Avrupa dışına çevirmesi kaçınılmaz bir hal aldı. Bu esnada Batılı gözlemcilerin yaptığı araştırmalara göre dünyadaki meyan kökünün

---

[14] Feneon, *Culture Industrielle de La Reglisse,* s. 20.

[15] Osman Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* Şenocak Yayınevi, İzmir 2010, s. 33; Hitay Baran, *İzmir Ticaret Tarihi,* İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2003, s. 7.

[16] Osmanlı'daki meyan kökü şirketleri hakkında tahkikat yapan Galip Bey o dönem için böyle bir rakam vermektedir. BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

neredeyse tamamına yakını Doğu Akdeniz ve ard bölgelerinde yani Osmanlı coğrafyasında yetişmekteydi[17]. Dolayısıyla meyan kökü, bu bölgelerde yaşayan ahalinin bile anlamakta ve anlamlandırmakta zorlanacağı bir şekilde kendilerinden uzak diyarlarda zuhur eden bir takım gelişmeler dolayısıyla olağanüstü değer kazandı.

Yabancı Sermaye ve Meyan Kökü

Evvela İngiltere akabinde ise diğer Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da birbiri ardına meyan kökü ticareti ve imalatı yapan anonim şirketler kuruldu. Bu kumpanyalar içerisinde *MacAndrews & Forbes Company* kısa sürede dünyadaki meyan kökü ve balı ticaretini inhisarına alarak adeta hükümranlığını kurdu. Şirketin kurucuları İskoç olan Edward MacAndrews ve William Forbes'tir. Şirket yöneticileri 1850'de meyan kökü toplamak ve işletmek üzere önce Kahire'ye oradan Halep ve İskenderun'a geldiler[18]. Bir başka kaynakta ise şirketin Aydın'da 1854 yılında fabrika açtığı belirtilir[19]. Bilinenin aksine Forbeslerin faaliyetlerini araştırmakla görevli olan Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti Adliye müfettişi Galip Bey'in hazırladığı layihada aslında bu şirketin Osmanlı coğrafyasındaki meyan köküne olan ilgisini daha eskilere dayanır. Galip Bey şirketin Osmanlı'daki kuruluş sürecini özetle şu şekilde aktarır:

> *"Bu işe ilk önce Aydın vilayetinde İngiliz tebaasından Clark namında bir adam başlayıp Covanni namında bir diğeri de Söke'de fabrika kurarak bal çıkarmaya başladılar. 1830 senesinde 10 lira maaş ile makinacı olarak İngiliz Clark nezdine gelen William adlı şahıs bu işi ancak ihtikâr(karaborsacılık) ve inhisar ile yapabileceğini anladı. Daha sonra İngiltere'ye gidip bu işin inhisarını sağlayacak bir sermaye aramaya başladı. Clarck'ın yaptığı planlar Robert Mac Andrews adındaki sermayedar nezdinde kabul gördü. İstediği sermayeyi bu şekilde bulan Clark öncelikle 50 bin lira sermaye ile bu işe başladı. İngiliz tabiyetinde bulunan Clark beş yıl sonra sermayesine 50 bin lira daha ilave ederek Mac Andrews and Forbes Şirketi namıyla Aydın ve civarında inhisar oluşturdu. Bu işten önemli kazanç sağlayacağını anlayan Forbes, Clark'a bir miktar para vererek şirketi tamamen üzerine aldı[20]."*

İzmir Amerikan Konsolosu Stevens de İngiliz şirketin bölgeye gelişini Galip Bey'in anlattığına benzer bir şekilde aktarır. Stevens, Batı Anadolu'daki meyan kökü potansiyelini öğrenen bir İngiliz'in bu işten gelecekte önemli bir

---

[17] John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939,* Universty of Minnesota 1963, s. 39.

[18] Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 33.

[19] Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,* Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 187; V. Necla Geyikdağı, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914,* Hil Yayınları, İstanbul 2008, s. 99; Cihan Özgün, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Aydın Sancağı ile Ticari İlişkileri", 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, *DEÜ İİBF İktisat Bölümü,* İzmir 2008, s. 8.

[20] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

gelir sağlayacağının farkına vararak küçük bir işletme açtığını ve bu işletmeyi daha sonra iletişimde olduğu büyük bir İngiliz şirketine sattığını belirtir[21].

Levant'taki meyan kökü potansiyelini keşfeden yalnızca Forbes şirketi değildi, bu işi yapmak isteyen yerli ve yabancı olmak üzere birçok şirket, Babıali'den imtiyaz koparma peşindeydi. Bu yüzden işin başlangıcında birçok rakip vardı. Meyan kökü toplatıp, meyan balı üretmek amacıyla Osmanlı tebaası tüccarından Şahin Oğlu Artin "*memalik-i mahruse-i şahanede münasip bir mahalde ve yahud Kuşadası civarında vaki Söke'de bazı şerait ile şu sanatı icra etmek üzere bir fabrika inşası ruhsatı havi bir kıta emr-i ali itası istidasında"* bulunmuştur[22]. Babıali, Şahin Oğlu Artin'e istediği ruhsatı vermeyi uygun buldu[23]. Ancak Babıali'nin "*şunun bunun tarlalarından vakitli vakitsiz meyan kökü hafredilirken neden olacağı hasarın engellenmesi her ne kadar bazı şeraite bağlansa bile…"* bunun tam olarak önüne geçilemeyeceğinden dolayı bu imtiyazın verilmesi hususunda bazı çekinceleri vardı[24]. Ayrıca Artin, kuracağı fabrikada Osmanlı tebaası işçi istihdam etmesi ve fabrikaya *"ecnebi eli karıştırmaması"* konusunda uyarıldı. Zaten Artin'e bu ruhsat verilirken *"ahaliye temettu hazineye menfaat"* getireceği hesaplanmıştır[25]. Nitekim imtiyaz Artin'e 10 yıl boyunca "*senevi hazine-i celileye üç bin guruş ita etmek"* suretiyle verildi[26]. Buradan Osmanlı yetkililerinin öncelikle kendi tebaasına imtiyaz vererek bu ticarette üretimi en faydalı biçimde kullanmak istediği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Fransızlar da İskenderun ve civarında meyan kökü toplatmak ve bu işin ticaretini yapmak için Antakya'ya gelmiş ve Fransız konsolos vekili Brichit marifetiyle 1858 yılında Antakya kaymakamı olan Talat Paşa'dan imtiyaz talep etmişlerdir. Hatta Fransızlar bu işi yapabilmek için bahçesi olan büyük bir bina dahi kiraladılar. Ancak Osmanlı bürokrasisinin yabancılara imtiyaz verme hususunda kaygılarının devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Halep Valisi Mehmed Paşa'nın Babıali'ye yazdığı mektubunda Fransızların bölgeye gelişini dikkatlice tahkik ettirdiğini görmekteyiz. Mehmet Paşa, Fransızların gelişini ve imtiyaz taleplerini satır aralarında hissedilen kaygılarıyla şu şekilde aktarır:

> *"Mesele-i zailenin (Kırım Savaşı) başlangıcında İngilizler, orduları için Antakya havalisinde hayvan toplamak ve yetiştirmek için bir bahçe satın aldılar. Bu bahçede*

---

[21] W.E. Stevens Consul United States Consulate Smyrne March 27, 1885, *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 17.
[22] BOA. A. MKT. NZD. 6/64, 4 Nisan 1850.
[23] BOA. A. MKT. NZD. 6/64, 4 Nisan 1850; Olcay Pullukçuoğlu Yapıcı, "Kapitalistlerin Rekabeti'ne Batı Anadolu'dan Bir Örnek", Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2007, s. 343; BOA. A. MKT. NZD. 6/64, 4 Nisan 1850.
[24] BOA. A. MKT. NZD. 6/64, 4 Nisan 1850.
[25] Olcay Pulukçuoğlu, *Aydın Sancağı, 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum),* Ege Üniversitesi, SBE., Tarih Anabilimdalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006, s. 105.
[26] BOA. A. MKT. NZD. 6/64, 4 Nisan 1850.

sekiz yüz hayvan barınabilmekteydi. Bu bahçe içine on iki odadan müteşekkil bir bina da yaptılar. Savaş sonrası lüzumu kalmadığı için Fransız konsolos vekili Brichit'e sattılar. Bundan üç ay sonra Fransa'dan birkaç tacir aileleriyle birlikte gelerek bu binaya yerleştiler. Bir kumpanya kurarak bu havalide çok miktarda bulunan meyan denilen otun kökünü Frengistan'a göndermek için ihracata başladılar. Mezkur binaya biraz daha odalar ilave ettiler. Fransızlar bunca yaptıkları masraf mukabilinde 10 yıllığına meyan kökü toplama imtiyazı talep etmektedirler[27]*."*

Bunun yanında Fransızlar imtiyazını talep ettikleri arazileri de kendi inhisarlarına almak istediler. Bu imtiyazın devlete faydası ne olacak şeklinde sual edildiğinde ise Fransızlar: *"Meyan kökleri iskeleye girince gümrük verilecek, ayrıca ihraç ve toplanmasında ahali menfaat görecektir."* Şeklinde cevap verdiler. Araziyi inhisarına almak istemelerinin sebebini de: *"Yarın bir İngiliz tacir gelir de arazi sahiplerine bir miktar akçe verirse ol vakit meyan köklerini ona ihale eder"* şeklinde ifade ettiler. Ayrıca bu isteklerini şöyle bir örnekle meşrulaştırmaya çalıştılar: *"Devlet-i Aliye sülük göllerini her kime verirse o kimesne sülük sayd eder (avlanır), başkası sayd edemez işte buda o kabilden bir şeydir."* Buna karşılık Osmanlı bürokrasisi: *"göllerin Devlet-i Aliye'den başka sahibi yok iken tarla ve araziye efrad-ı ahali mutasarrıfdır buna kıyas olunamaz*[28]*"* şeklinde cevap vererek bu ihaleye müspet bakmadığını belirtmiştir.

Halep valisi Fransızların gerek arazi ve binalara, gerekse amele ve rençberlere bu kadar hızlı ve savurgan bir şekilde para sarf etmelerini şüpheyle karşılamıştı. Zira yapılan araştırmaya göre Fransızlar, kazandıklarından çok daha fazlasını sarf ediyorlardı. Aslında Halep valisinin yaptırdığı araştırma neticesinde Fransızların asıl niyetlerinin define ve *asâr-ı atika* aramak olduğu anlaşılmıştı[29].

Belki de bu ifadeler meyan kökünün henüz stratejik ve endüstriyel değerini anlamayan bir Osmanlı bürokratının görüş ve duruşunun kaygılarıydı. Osmanlı piyasası hakkında mevcut bilgilerimizden hareketle yapılan harcamaları bir Osmanlı bürokratının gözünden belirtmek gerekirse, Fransızların bu teşebbüslerinin ancak define ve tarihi eser kaçakçılığıyla ifade edildiği görülmektedir. Ya da meyan kökü kısa sürede Batı'da ticarete konu olan revaçta bir bitki haline gelmişti ki tarihi eser ve define kaçakçılığını dahi kamufle etmek için kullanılabilmekteydi. İster öyle ister böyle olsun Babıali'in, Halep Valisi'nin kaygılarını paylaştığını görmekteyiz. Bu nedenle Babıali, Fransızların imtiyaz taleplerini *"Ticaret münasebetiyle icabının öyle külliyetli arazi tasarrufuna kalkışarak hem ihlal-i usul eylemeleri, hem de ahaliyi muhasım ederek yedd-i inhisara almaları cevaz görülemeyeceğini…*[30]*"* belirterek kabul etmemiştir. Ne gariptir ki Osmanlı

---

[27] BOA. HR. MKT. 280/9, 17 Eylül 1858.

[28] BOA. HR. MKT. 280/9, 17 Eylül 1858.

[29] Mehmet Paşa Fransızların bu niyetlerini şu şekilde aktarmıştır: *"Bunlar, meyan kökü kazıp çıkarmak için köylülerin ileri gelenlerini ziyadece maaşla istihdam ederek, amele ve rençber taifesine ziyadece akçe vermektedirler, ayrıca bunların yanından eksik olmayarak, toprağı pek ihtimamlı kazdırdıklarına ve bu kadar masraf tekliflerine nazaran maksadları sade meyan kökü olmayıp antika ve define aramak gibi bir hal anlaşılmıştır."* BOA. HR. MKT. 280/9, 17 Eylül 1858.

[30] Babıali'nin Halep Valisi Hazretlerine Emirnamesi, BOA. HR. MKT. 280/9, 17 Eylül 1858.

memleketlerinde yetişen meyan bitkisini Avrupa'ya tanıtan şahıs, İzmir Amerikan Konsolosu Stevens'in belirttiğine göre[31], yine bir Alman arkeolog idi. Alman arkeolog, Aydın ve civarında tarihi eser bulmak amacıyla kazı yaptığı esnada bu bitkiyi keşfederken, Fransızlar da meyan bitkisinden istifade ederek yaptıkları *âsâr-ı atika* kaçakçılığını gizlemek istedikleri ihtimal dâhilindedir.

Bu sıralarda bir başka Fransız müteşebbisin de meyan kökü toplama imtiyazı talep ettiğini görmekteyiz. Richard Lenep isimli şahıs 6 Temmuz 1859 tarihinde Osmanlı topraklarında 25 sene müddetle meyan kökü iltizamı talep etmekteydi. Lakin Bâbıali'nin bu isteği ne şekilde karşıladığını belgelerden takip etmek mümkün olmamıştır[32].

Fransızlar bu teşebbüslerine rağmen, Osmanlı topraklarında meyan kökü ticaretinde pek fazla etkin olamadılar. Ancak bölgedeki Fransız tacirlerin 1906 gibi geç bir vakte kadar meyan ticareti yaptıklarını bu tarihte Fransız tüccar ve Amerikalı şirket arasında zuhur eden meyan kökü davasından anlaşılmaktadır[33]. Diğer yandan yerli tacir Artin'in de bu iş de başarılı olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. MacAndrew & Forbes Kumpanyası'nın henüz işin başlangıcında rakiplerini safdışı bırakmış olduğu ihtimal dâhilindedir. Forbesler bu sayede 1854'te inşa ettiği Aydın ve Nazilli Fabrikalarının ardından, Kuşadası ve Söke'de fabrikalar açtı[34]. Meyan kökü toplama imtiyazı alan Forbesler, meyan balı üretecek bu fabrikaları kurmak için Osmanlı hükümetinden her hangi bir ruhsat almamışlardı[35]. Bu esnada meyan kökü fabrikası inşa eden diğer yabancı şirketler de benzer durumdaydı[36]. Anlaşıldığı üzere yabancı girişimciler böyle bakir bir alanda bir an önce girişimde bulunabilmek için yüksek sermaye gerektiren fabrikaları gayr-i resmi olarak kurmakta tereddüt bile etmediler. Ya da Osmanlı bürokrasisi, imtiyazın her aşamasında müdahil olabilmek hakkını elinde tutmak istiyordu.

Osmanlı yetkililerinin itirazları üzerine Forbeslerin vekilinin *"Yabancıların bir süredir ruhsatsız fabrikaları zaten kurdukları ve hükümetin kuruluş aşamasında bunlara herhangi bir müdahalede bulunmadığını[37]"* ima etmesi, hükümetin yabancı sermayenin hızını takip etmede yetersiz kaldığını, yada yabancı sermayeyi çekmek adına kolaylıklar göstererek daha sonra resmiyete bağlama taraftarı

---

[31] W.E. Stevens Consul United States Consulate Smyrne March 27, 1885, *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 17.
[32] BOA. HR. TO. 433/21, 06. 08. 1859.
[33] Nitekim bunlar arasında meyan kökü rekabetinden dolayı Aydın'da zuhur eden davanın Fransız konsolosunun isteği üzerine Fransızların nüfuz sahibi oldukları Beyrut'a havale edilme talebi söz konusudur. Ancak Amerikan konsolosunun karşı çıkması üzerine mahkemenin yerinde görülmesi kararlaştırılmıştır. BOA. Y. EE. KP. 31/3062, 15 Aralık 1906.
[34] Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 61.
[35] Pullukçuoğlu, "Kapitalistlerin Rekabeti'ne Batı Anadolu", s. 344.
[36] BOA. HR. MKT. MHM. 256/30, 8 Ocak 1861.
[37] BOA. A. MKT. MHM. 120/78, 17 Şubat 1863.

olduğunu göstermektedir. Fabrikaların kayıt altına alınış süreci ikinci seçeneği desteklemektedir. Nitekim şirketlerin isteği üzerine *"adı geçen fabrikalar büyük masraflarla inşa edildiğinden bunlara resmi ruhsat verilmesi, emsallerinde olduğu gibi vergi ve aidat ödemeleri"* karara bağlandı. Forbeslerin meyan balı fabrikalarından 15 bin kuruş vergi almaya başlayan devlet bu oldu-bittiyi kabullenmek zorunda kaldı[38]. Forbes Kumpanyası, bu fabrikaların yakıt gereksinimlerini Nazilli ve Söke dolaylarında bulunan iki linyit madeninden sağlamaya başladı. Aslında Forbesler hükümete haber vermeksizin maden kömürü de çıkarttırıyordu[39]. Durumun farkına varan Aydın vilayeti, hükümete bir mazbata göndererek şirketin maden çıkarma faaliyetini durdurmasını talep etti[40]. Bunun üzerine Forbeslerle yapılan müzakereler neticesinde maden işletme imtiyazı resmiyete bağlandı. Forbesler her yıl ortalama 1.000 ton kadar linyit kömürü çıkarılan bu madenlerin işletme hakkını 1865 ve 1872 yıllarında elde ettiler[41]. Madencilik işinden bir hayli gelir elde eden Forbesler aynı zamanda yine bu civarda çıkarılan mangenez ve krom madenlerinin de işletim imtiyazını aldılar[42].

Forbes Kumpanyası, kısa süre içerisinde İskenderun, Halep, Gaziantep, Maraş, Urfa ve Irak'a kadar uzanan bir coğrafyada meyan kökü toplamaya başladı. Bu faaliyet öylesine büyük bir hacme ulaşıyordu ki her biri seksen deveden oluşan iki deve kervanı, Irak'tan Suriye ve Batı Anadolu'ya kadar olan bölgede sürekli yoğun bir şekilde meyan kökü sevkiyatı yapmaktaydı. Bu sevkiyat Forbeslere ait İskenderun ve Aydın civarındaki işleme merkezlerinde son bulmaktaydı[43].

Forbes Kumpanyası'nın faaliyet alanını bu derece genişletmesinde meyan kökünün doğada kendiliğinden yetişen bir bitki olmasının, köylü ve rençberlere yeni bir istihdam sahası oluşturmasının etkisi büyüktü. Meyan kökü toplamak o kadar yaygın hale gelmişti ki Maliye Müdürü Berberyan'nın Aydın ve havalisinde dilencilik yapanlara *"Hiçbir iş bulamadınsa git meyan kazı"* dediği aktarılmaktadır[44]. Bu cümleden meyan kökü toplama işinin toplumsal meslekler kategorisindeki yerine dair de ipuçları elde edilmektedir. Meyan toplama işinin toplumun muhtemel en az gelir getiren ve en sıkıntılı işlerinden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Belli ki emeksiz dilenciliğin üzerinde ancak ameleliğin en altında bir meslek grubuna işaret etmektedir.

---

[38] Pullukçuoğlu, "Kapitalistlerin Rekabeti'ne Batı Anadolu", s. 344; BOA. MKT. 120/78, 17 Şubat 1863.
[39] BOA. HR. MKT. MHM. 256/30, 8 Ocak 1861.
[40] Bunun yanında aynı madenden meyan kökü işi yapan Rus Atanas da kömür çıkarmaktaydı. BOA. HR. MKT. MHM. 256/30, 8 Ocak 1861.
[41] Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,* s. 190.
[42] Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 33.
[43] Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 37; *MacAndrews & Forbes Company,* New York 1928, s. 2-3.
[44] *Meclis-i Mebusan,* İ: 19, C: I, 20 Kanunsani 1330 (1914), s. 282.

Forbes Kumpanyası, Aydın ve havalisine yerleştiğinde ilk iş olarak toprak sahipleri ile gayr-i resmi olarak anlaşma sağlama yoluna gitti. Toprak sahipleri ya kendileri meyan köklerini toplayıp şirkete teslim ettiler, ya da şirketin tuttuğu yevmiyeli işçiler bu arazilerde kökleri topraktan çıkarıp depolara taşıdılar. Ayrıca işsiz kalan köylüler, münferit olarak sahipsiz arazilere dağılıp, meyan köklerini toplayarak şirketin kantarlarına taşımakta, bunlara kıyyesine* göre belli bir ücret ödenmekteydi. Böylece toprağı kazmak için bir kürek ve depolara taşımak için bir çuval edinen herkes şirket için çalışabiliyordu. Köylüler, meyan kökünün toprağa çok fazla yayılması ve salgıladığı sıvının zirai bitkilere zarar vermesi dolayısıyla değersiz saydıkları bu bitkiyi tarlalardan zaten sökmekte ve tarla kenarlarına yığmakta idiler. Bir de bunun üzerine meyan kökü şirketlerinin bu bitki için para ödemeleri, şirketlerin meyan kökü toplama işini daha da kolaylaştırdı. Ayrıca Osmanlı idarecileri de ilk dönemler bu bitkinin endüstriyel sahada bu derece ehemmiyete sahip olduğunu anlamaktan uzaktılar, bu sebeple de meyandan alınan öşür ve gümrük vergisini sabit bir nizama bağlayabilmiş değillerdi. Bu nedenle şirket, köylüden meyan köklerini olabildiğince düşük fiyattan toplayarak, Avrupa ve Amerikan pazarlarına fahiş fiyatlarla satmakta ve muazzam kâr elde etmekteydi.

Forbes Kumpanyası, Batı Anadolu'da 15-20 yıl boyunca karşısında rekabet edebilecek güçlü bir rakip olmadığı için meyan ticaretinde rakipsiz durumdaydı. Bu sayede kuru meyan kökünün kıyyesini 30-34 paraya satın alırken bir kıyye meyan balını nakliye dâhil üç kuruşa üretiyor, ürünün en büyük tüketicisi olan Amerika pazarlarına kuru meyan kökünün kıyyesini 95-100 paraya, balını ise 6 kuruşa satıyordu. Bu, kuru meyan kökünden yüzde yüz elli, balından ise yüzde yüz net kâr elde etmek demekti[45].

Meyan Üzerine Yaşanan Rekabet ve İngiliz MacAndrews & Forbes Hükümranlığı

1875'te Abacıoğlu adında bir Ermeni tacir, Aydın ve Söke'de iki meyan kökü işleme fabrikası kurunca durum değişti. Abacıoğlu toprak sahiplerine ve köylülere daha fazla para vererek alım yapmaya başladı ve başlangıçta büyük bir başarı sağladı. Yüksek fiyatın cazibesine dayanamayan köylüler, daha önce İngiliz şirketi için topladıkları kökleri Abacıoğlu'nun depolarına taşımaya başladılar. Meyan üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmayan Forbesler, fabrikalarına gelen hammaddenin gittikçe azalması sonucu Abacıoğlu'na işbirliği teklifinde bulundursalar da buna muvaffak olamadılar. Bunun üzerine Forbesler, rekabet karşısında birtakım önlemler aldılar. Öncelikle Avrupa'daki dağıtım ağını daha etkin bir biçimde örgütleyerek, siparişlerin alıcılara eskisinden hızlı ve düşük fiyata teslim edilmesini sağladılar. Ayrıca 30.000 sterlin değerinde

---

* Burada adı geçen kıyye: *"kıyye-i cedide"*dir. Yani 1000 gram olan ağırlık ölçüsü.

[45] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

yeni makineler satın alarak mevcut olan fabrikalara yenilerini eklediler. Bu tedbirler etkisini kısa sürede gösterdi ve Abacıoğlunun Avrupa'ya yaptığı ihracatta yavaşlama ve daha sonraları hızlı bir düşüş olmaya başladı[46]. Ancak Abacıoğlu Amerikan pazarlarına mal göndermeye devam ediyordu. Bu nedenle gerek siyasi gerekse ekonomik ilişkiler devreye sokularak Abacıoğlu'nun Amerika pazarlarına yönelik mal satışının da önüne geçildi. İlk önce Abacıoğlu'nun yüksek bir sermaye ile kurmuş olduğu fabrikalar tedricen etkisiz hale getirildi. Öncelikle Osmanlı hükümetinin 1879 yılında meyan balı ihracatından alınan vergiyi kaldırması Forbeslerin genişleme politikasını daha da pekiştirmişti[47]. 1881'de ise Amerikan hükümeti, meyan kökü değil de mamul hale gelmiş olan meyan balından alınan gümrük vergisini yükseltti (kilo başına 20 sent). Galip Bey, Osmanlı ve Amerikan hükümetlerine aldırdıkları kararlar hakkında şöyle demekteydi. *"Forbesler, Amerika'ya müracaat ederek meyan balına yüzde yüz gümrük vergisi uygulanmasına dair karar aldırdı. Meyan kökünün ise külliyen gümrük vergisinden istisna tutulmasına muvaffak olduğundan, Osmanlı memleketlerinde mevcut olan meyan balı fabrikalarının dahi engellemesiyle inhisarını daha da arttırdı[48]."* Galip Bey'in araştırmasından anlaşıldığına göre Osmanlı ve Amerikan hükümetlerinin aynı dönemde benzer kararlar almaları, müteşebbislerin hükümetler nezdindeki yaptırım güçlerini göstermeye iyi bir örnektir. Hal böyle olunca Forbesler, meyan kökü mahsulünü amele ve rençberlerin elinden alarak doğrudan depolarına istiflemekte ve daha sonra da preslenmiş bir şekilde İzmir Limanı üzerinden ihraç ettiğinden, meyan fabrikaları mahsul bulmakta zorluk çekmeye başladı. Abacıoğlu'nun da içinde bulunduğu[49] fabrika sahipleri durumlarını Ticaret Nezareti'ne arz ederek "*Meyan kökü mahsulünün toptan satılmış olmasından dolayı meyan balı fabrikaları mahsül bulamaz hale geldiği, bunun yerel sanayiyi olumsuz etkilediği, bu fabrikalar için lazım olan müsaade ve kolaylıkların gösterilmesinin hükümetin vazifesi olduğu…"* yönünde taleplerini dile getirdiler. Ticaret Nezareti, bu talepleri Babıali'ye bildirdiğinde cevaben *"meyan kökünün men-i füruhtu serbesti-i ticaret ve faidesine tevafuk etmez[50]."* denildi.

Forbesler, bir yandan hükümetlere karar aldırmaya muvaffak olurken diğer yandan New York'ta büyük bir fabrika kurdu ve preslenmiş olarak getirilen meyan köklerini bu fabrikada meyan balına dönüştürerek Amerikan pazarına sundu. Daha sonra buna Newark, New Jersey ve Camden'de kurduğu fabrikalar eklendi[51]. Abacıoğlu, durumu anlayıp Amerika'da bir fabrika kurmaya karar

---

[46] Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,* s. 187.
[47] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909. Bir aralık İskenderun kaymakamı öşre ek olarak % 6 vergi almaya kalkıştıysa da Amerikan şirketinin şikâyeti üzerine bu uygulama kaldırıldı. BOA. DH. MKT. 2420/116, 26 Ekim 1900.
[48] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.
[49] BOA. ŞD. 2894/17, 11 Ocak 1879. Abacıoğlu Kumpanyası Vekili Dimitri Bey'in Arzuhali.
[50] BOA. ŞD. 1173-D/5, 21 Aralık 1891.
[51] Maza, "Turkish-Arab Economic Relation", s. 270; Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 33.

verdiğinde Forbesler, Amerikan pazarına hâkim olmuşlardı. Bu nedenle Abacıoğlu'na ait şirket, kısa süre sonunda faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı. İngiliz şirketi, Abacıoğlu hesabına çalışan iki Ermeni'ye daha yüksek ücret vaat ederek kendi bünyesinde istihdam etti[52]. Meyan ticaretindeki bu rekabet Abacıoğlu'nun yanısıra bazı yerli müteşebbisleri de harekete geçirmişti. Örneğin Ağazaryan namındaki tacir depolarına 50.000 kıyye meyan kökü toplamıştı. Yine bu sırada Nazilli kazasında Seferyadi Biraderler, Alaşehir'de Hrandidi ve İzbort Kumpanyası, Şam'da bölgenin önde gelen eşrafından Kuvvetlizade Abdülgani, Murat Efendi[53], Gediz Nehri civarında Palupavlo, Avadikyan, Teodoraki, Hacı David Ferkuh[54] adlı tacirler, rençberlerden meyan kökü alıp fabrikalarda bal imaliyle rekabete devam ediyorlardı[55]. Bu tacirlerin çoğunun sonu Abacıyan gibi oldu. Ağazaryan'ın depolarında bulunan 50.000 kıyye kadar meyan kökü *"Forbeslerin çerkezlerden oluşan silahlı adamları tarafından gasbane bir şekilde bir gecede kaldırıldı. Mahalli hükümetin tarafgirliği karşısında ümidi kalmayan Ağazaryan bir daha meyan toplamayacağına dair taahhüt verince, Forbesler, gasp ettikleri meyan kökü karşılığında bir miktar para verdiler."* Forbesler aynı zamanda *"Gediz Nehri cihetinde işine devam eden Hırandidi ve Palupavlo ve Hacı David Ferkuh ve Avadikyan tacirlerin ahaliden aldıkları meyan köklerini dahi kontratla almaya başladılar[56]."*

Böylelikle Forbes Kumpanyası, Osmanlı vilayetlerinde yetişen meyan kökünün Amerika ile Osmanlı arasındaki ticaretini tekeline aldı. Aydın Valisi Hamdi Paşa'ya gönderilen bir rapordan anlaşıldığına göre 1875'de şirketin dört fabrikasında 50.000 sterlin değerinde makine bulunuyordu. Kumpanya Levant bölgesinden yıllık ortalama 40.000 ila 50.000 ton meyan ihraç etmekteydi[57]. İzmir Amerikan Konsolosu W.E. Stevens'in meyan kökü hakkında hazırlamış olduğu raporunda 1873-1884 arasında İzmir limanından Amerika'ya ihraç edilen kaydı tutulmuş meyan kökü miktarı tabloda verilmiştir[58].

---

[52] Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,* s. 187.

[53] Şam eşrafından Abdülgani ve arkadaşları kâğıt imal etmek için kurdukları fabrikanın yanında bu havalide yetişen meyan kökünün ihracı için diğer bir fabrikanın inşasına ruhsat istemişlerdir. (6 Ekim 1880) Cevaben ise kendilerine kolaylık gösterileceği bildirilmiştir. BOA. ŞD. 73/2272, 18 Mart 1887.

[54] Hacı David Ferkuh Kumpanyası aynı zamanda Akdeniz'de faaliyet gösteren önemli vapur şirketlerinden birinin sahibiydi. Hacı David Kumpanyası 1909 yılında Amerikan tebaasından olan ve İzmir'de ikâmet eden Charles Mesiri isimli bir tüccara Amerikan konsolosluğu huzurunda satılmıştı. İlhan Ekinci, "Hacı David Vapur Kumpanyası ve Amerikan Boykotu", *Türk Kültürü İncelemeleri,* İstanbul 2003, s. 57-59.

[55] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

[56] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

[57] DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East,* s. 39.

[58] *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 16.

Yıl	Ağırlık Cwt*:	Değeri (Dolar)	Yıl	Ağırlık Cwt:	Değeri (Dolar)
1873……..	44.015	96.831	1879…….	127.061	267.939
1874……..	63.646	138.464	1880…….	214.628	445.886
1875……..	81.598	168.529	1881…….	264.177	701.781
1876……..	42.112	80.543	1882…….	193.690	471.028
1877……..	112.307	176.274	1883…….	288.458	649.057
1878……..	184.405	398.672	1884…….	269.732	618.100

Bu ihracatın büyük bir kısmı MacAndrews & Forbes Kumpanyası tarafından gerçekleştirilmiştir[59]. Forbes Kumpanyası'nın yerel rakiplerini bertaraf ederek muazzam bir kâr elde etmesi, diğer uluslararası sermayedarların da dikkatini bölgeye çevirmesine neden oldu. Meyan ticaretinden hisse elde etmek isteyen birçok müteşebbis Aydın ve civarına yerleşti. Bunlar arasında Forbesleri en fazla uğraştıran şirket 30.000 lira sermayeli Alman Simon Kumpanyası'ydı[60]. Şirketin Aydın ve havalisinde kuruluşu hakkında Almanya sefaretinden verilen 14 Aralık 1886 tarihli takrirde: *"Almanya tebaasından Mösyö Simon'un taht-ı idaresinde bulunan Simon Kumpanyası, meyan kökü ticareti tesis etmek üzere bundan birkaç ay evvel Aydın yakınlarında vaki Umurlu'da bir fabrika ve meyan kökü ticareti yapmak üzere o civarda 10 bin dönüm araziyi dokuz sene müddetle kiralamıştır[61]."* denilmekteydi.

Buradan Alman Simon Kumpanyası'nın Aydın ve civarında meyan kökü toplama işine Aralık 1886'da başladığı anlaşılmaktadır. Simon Kumpanyası'ndan başka İtalyan Martini Kumpanyası[62], yine Fransızlar hesabına çalışan Hanri Arakıyancıyan, Hrandidi ve Saltoyani adlı şahısların yanı sıra Rus tebaasından Atanas adlı şahıslar da kurmuş oldukları küçük ölçekli şirketleriyle meyan kökü ve balı ticareti yapmaya başlamışlardı[63]. Bu şirketlerin faaliyetleri Forbesleri bir hayli endişelendirdi. Forbes Kumpanyası'nın kıyyesini 22,5 paraya satın aldığı yaş meyan köküne Simon Kupanyası, daha yüksek fiyat vermeye başlamıştı. Bunun üzerine meyan kökünün kıyye fiyatı bir anda 45 paraya çıktı. Kurusunun fiyatı ise 300 parayı aştı[64].

İngiliz çıkarlarına zarar veren bu rekabetin önünü almak ve inhisarı yeniden temin etmek Forbesler için kaçınılmaz görünüyordu. Şirket yönetimi ilk

---

* Cwt = Hundredweight; 1 Hundredweight = 100 libre o da 50,802 kilogram.

59 *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 16.

60 Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Adliye Müfettişi Galip Bey, Simon Kumpanyası'nın 30.000 lira sermayeyle kurulduğunu bildirmektedir. BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

61 BOA. HR. TO. 143/50, 14 Aralık 1886.

62 BOA. Y. MTV. 284/98, 18 Mart 1906.

63 BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909; Pullukçuoğlu, "Kapitalistlerin Rekabeti'ne Batı Anadolu", s. 345.

64 BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

olarak yerel yönetici ve memur taifesini yanına çekerek üstünlük sağlamaya çalıştı. Şirketin sahibi ve İstanbul Alman konsolosu, Simon Kumpanyası'nın faaliyetlerini engellediğinden dolayı Aydın mutasarrıfı hakkında Babıali'ye bir şikâyet dilekçesi yazmıştı[65]. Forbesler, Aynı zamanda mahkemeler üzerinde de önemli bir güce sahipti. Şirket, yasal ve ekonomik yollarla rakiplerini bertaraf edemeyince rakiplerine karşı üstün gelmek için yasadışı yollara başvurmaktan çekinmedi. Forbesler maiyyetlerinde *"Çerkez, Arnavut ve Karadağlı gibi tab'-ı haşin ellişer-altmışar silahlı adamlar istihdam ederek"* öncelikle kendi muhafazalarını daha sonra da rakip şirketlerin mallarını *"gasp ve zapt"* ederek *"şekâvet derecesinde her türlü fazahatı cebren"* yaparak meyan ticaretini inhisarına alma yoluna gittiler[66].

Cezayir-i Bahr-ı Sefid Adliye müfettişi Galip Bey'in Forbes Kumpanyası'nın inhisarı sağlayabilmek için başvurduğu yöntemleri hazırladığı layihada ayrıntılı olarak şu başlıklar altında ifade etmekteydi[67].

1. Meyan kökü çıkaran rençberlerin arazilerini tahrip etmesinden şikâyetçi olan çiftlik sahiplerinin özellikle Menderes ve Gediz nehirleri havzalarındaki arazileri, beşer onar seneliğine belli bir bedel ile mahalli belediyelerin de tasdikiyle kontrat karşılığında kiralandı. Böylelikle ilk olarak bunların şikâyetleri kesildi.

2. Şayet tüccardan biri çıkıp bu arazilerden toplanan meyan kökünü satın almaya kalkarsa, bu arazilerin Forbeslere ait olduğu iddia edilerek rakip tacirlerin mallarının haciz muamelesi görmesi sağlandı. Böylelikle köylüler ellerindeki malları Forbes Kumpanyası'nın teklif ettiği fiyatla satmak zorunda kaldılar.

3. Rakip olabilecek ve inhisarın oluşumuna engel teşkil eden tüccarlar bu şekilde ortadan kaldırılırken, diğer taraftan arazilerin tahrip edilmesine dair şikâyetler engellenmiş oldu.

Forbes Kumpanyası'nın bu politikasını eyleme dönüştürdüğünü ve amacına ulaştığını Simon Kumpanyası ve meyan kökü ticareti yapan diğer yabancı ve yerli şirketlerden gelen şikâyet dilekçelerinden anlamaktayız. Simon Kumpanyası ve diğer bazı şirketler, Babıali ve mahalli yönetimlerden istediklerini elde edemeyince; onlarda maiyyetlerinde silahlı-silahsız olabildiğince kolluk kuvveti istihdam etmeye başladılar. Forbes Kumpanyası'nın İzmir muhasebecisi Heshbon tarafından verilen dilekçede "*Simon Kumpanyası'nın birkaç günden beri 50 nefer silahlı kolcu istihdam ettiği"* belirtilmekteydi[68]. Aydın vilayetinden

---

[65] BOA. HR. TO. 143/56, 14 Aralık 1886; HR. TO. 143/57, 01 Ocak 1887; HR. TO. 143/62, 28 Aralık 1887.

[66] BOA. İ. DH. 1055/82829, 28 Ekim 1887; Pullukçuoğlu, "Kapitalistlerin Rekabeti'ne Batı Anadolu", s. 344.

[67]Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Adliye Müfettişi Galip Bey'in layihası BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

[68] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 9 Ekim 1887.

Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir tahrirde: *"En adi tacirlerin kabul edemeyeceği surette bu kumpanyalar maiyyetlerinde tebaa-i haşin silahlı ellişer adam istihdam ederek yekdiğerinin tarlasından çıkarılıp, fabrikaya nakledilmekte olan meyan köklerinin yollarda cebren ve alenen kendi fabrikalarına çevirmektedirler*[69]*."* diye ifade edilmekteydi. Aslında üç kumpanya da mütecaviz hareketlerde bulunuyor, her biri diğerinin daha suçlu olduğunu iddia ediyordu. Bu şirketler içerisinde en varlıklı ve güçlü olan bünyesinde daha fazla silahlı kolluk kuvveti istihdam ederek diğerine karşı üstünlük sağlayabiliyordu.

Forbesler, bu şirketler arasında en eski ve varlıklı işletme olduğundan ve aynı zamanda İngiliz ve Amerikan konsoloslarının da desteğini aldığından bu durumdan enç ok muzdarip olan ve zarar gören öncelikle Alman Simon Kumpanyası, daha sonra da İtalyan Martini Kumpanyası oldu. Forbes Kumpanyası'nın İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir mektupta İngiliz çıkarlarının rakip Alman firması yüzünden zarara uğratıldığı ifade edilerek koruma talep edilmişti[70]. Bu yazının elçiliğe ulaşmasından sonra Forbesler, rakiplerine karşı harekete geçti[71]. Alman sefaretinden Hariciye Nezareti'ne yazılan mektupta Forbeslerin tehditkâr faaliyetlerinden özetle şöyle ifade edilmekteydi: *"Mösyö Simon'un fabrikası, İngiliz Kumpanyası'nın yüzden fazla silahlı adamlarıyla ihata olunup Almanya fabrikasına meyan kökü getiren ameleyi katl ve hanelerini ihrak edeceklerini beyanla korkutmakta ve Simon'a ait tarlalardan amelenin fabrikaya getirdikleri kökleri cebren almaktadırlar*[72]*."*

Alman tacir Simon da bu hususta doğrudan padişaha sunduğu arzuhalinde uzun zamandan beri eşsiz kazanç sağlayan İngiliz Forbes Şirketi'nin silahlı adamlarıyla her türlü kötülüğü yaparak amelenin elindeki meyan köklerini gasp ettiğini, ayrıca Aydın dahilinde bulunan merhum Gazi Çandarlı Halil Hayrettin Paşa vakfına ait arazide, Umurlu ve civarındaki mahallerde meyan kökü toplama hakkı resmi bir senetle üzerlerinde olduğu halde bu şirketin zor kullanarak elinden almaya çalıştığını, hatta üzerlerine giden polis ve jandarmadan kimisinin üniformalarını yırttıklarını ve silahlarını alacak kadar ileriye gittiklerini belirtmekteydi[73]. Simon'un arzuhalinde Osmanlı hanedanı nezdinde ehemmiyete sahip Çandarlı gibi kadim bir devlet adamının vakfına ait araziyi belirtmesi aynı zamanda devletin resmi güvenlik görevlilerinin de şiddete maruz kaldığını bildirerek padişahın hassasiyetini celbetmek istemesi ilgi çekicidir. Elbette şirketlerin olayları mübalağa ederek aktardıkları da göz önünde bulundurulmalıdır.

---

[69]BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 27 Eylül 1887.
[70] Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 61.
[71] Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,* s. 190.
[72] BOA. HR. TO. 50/43, 14 Aralık 1886.
[73] BOA. İ. DH. 1055/82829, 19 Ekim 1887. Alman tebaasından Simon'un Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabet-i Celilesine Telgrafı.

İngiliz şirketi, Simon Kumpanyası'nın bu girişimlerinden hayli rahatsız olmuş durumdaydı. Bu nedenle Abacıyan'a karşı uygulamış olduğu siyaseti Simon Kumpanyası'na karşı da uyguladı. Nitekim Forbeslere ait bir grup silahlı adam, Simon Kumpanyası'nın depolarında bulunan tüm mallarını bir gecede gasp etti. Bundan İtalyan Martini Kumpanyası da nasibini aldı. Simon, İzmir Valiliğine yazdığı 24 Ekim 1887 tarihli arzuhalinde bu olayı şöyle anlatır.

> *"Bizim emtiamız Gülbisar'daki anbarda muhafaza ediliyordu. Dün akşam Çerkezler tarafından mallarımız kaldırılarak Forbes kumpanyasının Aydın'daki depolarına nakledildi. Dün sabah Forbes kumpanyasının acentesi Mehmet Abuloğlu, yanına 60 çerkez alarak kantarlarımızı bastılar tüm çalışanları engellediler, korumalarımız bunların daha sonra 30 kadar haydutla İtalyan depolarına saldırdıklarını haber etti[74]."*

Bazı kaynaklar bu baskın esnasında Almanların fabrikasında nöbet bekleyen iki bekçinin öldürüldüğünü, 11 bekçinin de yaralandığını, bütün meyan balı ve meyan kökü stoklarının tahrip edildiğini bildirmektedir[75].

İngiliz şirketi bir yandan bu hadiselere sebebiyet verirken diğer yandan da Simon Kumpanyası aleyhinde Umurlu yöneticilerine şikâyet dilekçesi vermişti. Forbesler, bunun yanında Simon Kumpanyası'na ait kolcuların İtalyan Kumpanyası'na getirilmekte olan meyan köklerini de "*kendi kantarlarına*" çevirdiğini iddia etmişti[76].

Tarafların bu şekilde karşılıklı suçlamaları karşısında mahalli yönetimler ve mahkemeler yetersiz kalmakta ya da etkisiz hale getirilmekteydi. Zira çatışmaların en yoğun olduğu dönemlerde olayları bastıracak seviyede zaptiye kuvvetleri bölgeye gönderiliyor, fakat bir faciaya ve siyasi meseleye sebebiyet vermemek için vazifelerini ifa etmeden dönmek zorundan kalıyorlardı. Dolayısıyla bu duruma müdahale etmede devletin yetersiz kaldığı söylenemezdi[77]. Ya da yerel idareci ve yönetimler öncelikli ilişkiler ağı sebebiyle Forbes gibi belirli şirketlerin çıkarları doğrultusunda hareket ediyor ve onlarla işbirliğine gidiyordu. Dolayısıyla güçlü olanın rakipleri üzerine yaptığı bu kanunsuz uygulamaların yerel bazı idareciler tarafından görmezden gelindiği veya göstermelik tedbirlerle geçiştirildiği de muhtemeldir.

Aslında her şirketin meyan kökü topladığı araziler resmi senetlerle belirlenmişti. Buna müdahale edilmezse ne asayiş meselesi, ne de hukuksuzluk ortaya çıkardı. Lakin bu şirketlerde, vahşi bir rekabet içerisinde meyan kökü ticaretini inhisarına alma düşüncesi yer almaktaydı. Dolayısıyla yabancı şirketlerin asayişsizlikten dolayı vaveyla koparmaları, *takiyye ve müvazaadan*

---

[74] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 24 Ekim 1887. Alman tacir Simon'un İzmir Valiliği'ne yazdığı arzuhali.
[75] Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,* s. 190; Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 61.
[76] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 9 Ekim 1887.
[77] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909; A. MKT. MHM. 495/19, 9 Kasım 1887.

ibaretti. Zira gerek merkezi hükümetin gerekse de mahalli yönetimlerin yaptırdıkları çoğu tahkikatın neticesinde şu sonuca ulaşılmıştı. *"Meyan kökü tarlalarını hafreden İngiliz Forbes, Alman Simon ve sonradan ortaya çıkan İtalyan bir şirket arasında vukubulan çatışmanın kanun dairesinde çözülmesini hiç biri arzu etmeyip kendi aralarında çözme taraftarıdırlar[78]."* Ancak bu şirketler, birinin diğerine karşı güçsüz kalması durumunda mahalli yöneticileri devreye sokma gibi bir eğilim içerisindedirler. Hükümet de gasp edilen mallara el koyunca *"hükümet mallarımızı kuvve-i cebriye ile alıp istediğine veriyor ve şiddetle sahip çıkıyor[79]"* şeklinde hep birlikte yaygara koparıyorlardı.

Ayrıca yerel mahkemelerden istedikleri yönde bir sonuç çıkmazsa, sefaretleri aracılığıyla itirazlarını dile getirmekteydiler. Kimi zaman da yerel mahkemeleri tanımayarak davanın Ticaret Mahkemeleri'ne havale edilmesini arzu etmekteydiler[80]. Örneğin Amerikan Konsolosu, Hacı Davit ve ortakları ile Amerikan konsolosluk tercümanı Avadikyan arasında zuhur eden meyan kökü davasının Karma Ticaret Mahkemesi'nde görülmesini talep etmişti. İzmir vali yardımcısı Ferik Şakir Paşa, Babıali'ye yazdığı mektubunda: *"Hukuk devletine aykırı olan bu keyfiyetin daha sonraki davalara emsal teşkil edeceği, hatta "Kapitülasyonlar" kavaidine yeniden bir imtiyaz maddesi eklenmesi gibi bir durum ortaya çıkacaktır."* şeklinde çekincelerini belirterek buna müsaade edilmemesini talep ediyordu[81]. Mahalli yöneticiler, *şu hal devam edecek olursa kumpanyalar beyninde mukatelat vuku ve bundan dolayı bil-ahire taraf-ı devletten tazminat iddiası gibi haller zaruri olacağından"* kaygı duymaktalar ve "*serian ve acilen bir çare ittihazını"*talep etmekteydiler[82].

Şirketler arasında yaşanan çekişme ve kavgalardan şüphesiz en büyük zararı bölge ahalisi görmekte ve çeşitli tehditlere maruz kalmaktaydılar. Zira taraflar arasında yaşanan bu hadiseler, Forbes Kumpanyası, diğerlerine üstünlük sağlayıncaya kadar, aylar, hatta yıllar boyunca devam etti. Adliye Müfettişi Galip Bey'in yaptığı tahkikatta durumun vehameti ortaya çıkmıştı. Nitekim bu çatışmalar esnasında iki taraftan toplam 400 kadar kişinin öldüğü belirtilmişti[83].

Aydın vilayetinden Dahiliye nezaretine gönderilen tahrirde özetle şunlar belirtilmekteydi: "*Bu kumpanyalar maiyyetlerinde istihdam ettikleri silahlı adamlarıyla hem ahval-i asayişi ihlal etmekte, hem de emniyet ve hukuk-ı tasarrufiyeye tecavüzatta bulunmaktaydılar.[84]"* Çerkez, Arnavut ve Karadağlı gibi muhacirlerden oluşan sert mizaçlı bu silahlı kişiler bir yandan maiyyetlerinde bulundukları şirketlerin muhafazasını temin ettiler. Diğer yandan ellerindeki imkânlarla hali hazırda

---

[78] BOA. MV. 26/12, 25 Ekim 1887.
[79] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 9 Ekim 1887.
[80] BOA. Y. EE. KP. 10/980, 28 Ocak 1900.
[81] BOA. Y. PRK. MYD. 22/111, 28 Ocak 1900.
[82] BOA. DH. MKT. 1461/91, 9 Kasım 1887.
[83] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.
[84] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 27 Eylül 1887.

bunlara karşı müspet bir bakışı olmayan yerel ahaliyi baskı altına aldılar. Bunun neticesinde Aydın ve havalisinde bir takım silahlı *haydut* ve *eşkıya* türedi[85]. Bu duruma sebebiyet veren ve aynı zamanda durumdan muzdarip olan Forbes Kumpanyası dahi Amerikan konsolosu Norton aracılığıyla verdiği dilekçede vaziyetin vehametinden şu şekilde bahsetmekteydi:

> *"Kemal-i teessüfle beyan ederim ki anlaşıldığına göre mahalli memurin hükümeti, bu haydudların harekât-i şekâvetkâranelerinin önünü almak hususunda pek az sarf-ı mesâ'î etmektedir. Birkaç gün mukaddem Karacasu kazası dâhilinde Bahalak Nahiyesi'ne duhul eden bir hayli şaki nahiye-yi mezkure muteberanından olan bir kişinin hanesine cebren girerek merkumun iki yüz adet lira-yı Osmanisini gasp eyledikleri gibi diğer bir çete efradı Nazilli'ye birkaç mil mesafede bulunan Semizeli nahiyesindeki birçok kimesnenin malını yağma eylemişlerdir. Her gün tekrar eden bu gibi harekât-ı şekâvetkâranelerinin netayicinden ve memurin-i mahalliye tarafından derdest ve tevkifleri hususunda teşebbüsat-ı lazımede bulunmamasından cesaret alan bu şakiler Nazilli ahalisine karşı dahi hücum ile daha cevvalane baskınlara teşebbüsten geri durmayacaklardır[86]."* denilmekteydi.

Benzer şekilde mahalli yöneticiler ve kolluk kuvveti istihdam eden Simon ve İtalyan kumpanyaları da asayişsizlikten yakınmakta ve Babıali'yi bu hususta tedbir almaya davet etmekteydiler[87]. Babıali'den Aydın vilayetine gönderilen bir tebligatta Alman Simon Kumpanyası'nın kiraladığı arazide ahalinin hayvan otlatamadıkları ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için isyan ettikleri ifade edilmiş ve siyasi bir meseleye sebebiyet vermeden meselenin halledilmesi hakkında talimat verilmişti[88].

Adı geçen üç şirketin bünyesinde silahlı kolluk kuvveti istihdam etmeleri devlet açısından muhtemel bir otorite sorununa sebebiyet vermekteydi. Nitekim Simon Kumpanyası, Forbeslerin silah kulesi dahi inşa ettirdiği yönünde Umurlu Karakolu'na şikâyette bulunmuştu[89]. Dahiliye nezaretine bu yönde yazılan bir raporda ise özetle şu çekinceler ifade edilmişti:

> *"Bu şirketler her biri yeterince varlıklı olduklarından rekabet için silahlı adamlarını kolaylıkla arttırabilirler. Bu durumda mahalli zaptiye kuvvetleri, polis ve jandarma bunları kontrol altına alamaz hale gelir. Böylelikle halk arasında her türlü huzursuzluk vukua gelir ve şirketler mütecaviz hareketlerini daha da arttırır[90]."*

---

[85] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 27 Eylül 1887; Ayrıca bir başka kaynak İzmir ve çevresindeki meyan kökü tarımının göçmenlerin eseri olduğunu belirtir. Cihan Özgün, "Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü ve Ücretler 1844-1914", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V., S. 22, Yaz 2012, s. 323.

[86] BOA. Y. EE. KP. 27/2677, 28 Şubat 1906; Y. EE. KP. 29/2886, 13 Mayıs 1906.

[87] DH. MKT. 1451/55, 27 Eylül 1887; DH. MKT. 1448/34, 18 Eylül 1887; BOA. DH. MKT. 1466/83, 29 Aralık 1887.

[88] BOA. DH. MKT. 1480/21, 3 Ocak 1888.

[89] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 9 Ekim 1887.

[90] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 28 Ekim 1887.

Özel bir şirketin devletin yetersizliğini ileri sürerek güvenlik kaygısıyla silahlı kolluk kuvveti bulundurma isteği aynı dönemde kurulan Tütün Reji Şirketi *(Societe de la Regie Cointeresse des Tabacs de L'Empire Ottoman)* ile Babıali arasında ortaya çıkan hadiseye benzemektedir. Zira Reji yönetimi de silahlı kolluk kuvveti bulundurma talebinde bulunmuş, lakin Kitabet Dairesi, Tütün Rejisi'nin bu isteğini *"Reji benzeri tekeller kurulur ve silahlı kuvvet kullanma hakkını elde ederlerse bunların devlet içinde devlet olacağı"* yönünde çekincelerini belirterek bu talebe olumsuz yaklaşmıştı[91]. Bu yaklaşım benzeri tüm talepler için örnek teşkil etti. Bu nedenle *"Bundan sonra silahlı adamlar görüldüğünde polis ve jandarma tarafından silahları ellerinden alınacaktır"* şeklinde gerekli tenbihat ve tebligat yapıldı[92]. Ancak buna rağmen bu şirketlerin, yasadışı yollarla silahlı adamlar istihdam etmeye devam ettiği söylenebilir.

Mahalli idareler, meyan kökü şirketleri ve konsoloslardan gelen talep üzerine Babıali, davalar nihayetleninceye kadar hiç bir tarafın tarlalardan meyan kökü çıkarmamasına dair tebligat şirketlere ve sefaretlerine bildirildi[93]. Bunun üzerine İngiltere ve Almanya sefaretleri tarafından hükümet aleyhinde bir protesto bildirisi yazıldı[94]. Durum siyasi bir meseleye dönüşmeden Babıali'nin bir an önce bu karmaşık hadiseyi çözmesi isteniyordu.

Babıali, Aydın ve havalisinde yaşanan rahatsızlığı tam olarak anlayabilmek için değişik dönemlerde bölgeye birbiri ardına birçok müfettiş tayin etti[95]. Aynı zamanda bu çatışmaların son bulması için sefaretlere de tebligat yapıldı[96]. Ancak ne hükümetin ne de yerel idarelerin aldığı tedbirler bu hadiseleri engelleyebildi. Hadiseler ancak Forbes Kumpanyası'nın rakip şirketleri, bilhassa Simon Kumpanyası'nı çalışamaz hale getirerek tekrar meyan ticaretini inhisarına almasıyla yatışmış oldu. Depolarındaki stok meyan kökü ve balı bir gecede kaldırılan Simon Kumpanyası, siparişlerini karşılayamaz duruma düştü. Alman Kumpanyası meyan kökü toplamaya ısrarla devam etse de bu ısrarı üç yıl sürdü ve nihayet iflas etti. Forbesler, Simon Kumpanyası'na yaptığı *fenalıkların* aynısını meyan kökü toplayan diğer şirketlere de yapmaktan çekinmedi. Silahlı adamlarıyla rakip şirketlere ait depoların çoğunu basarak meyan köklerini gasp etti, üzerine de bir daha meyan toplamayacaklarına dair birçoğundan taahhüt aldı. Forbeslere karşı rekabet edemeyeceğini anlayan birçok tacir bu şirket adına meyan kökü toplamaya başladı. Böylelikle Menderes Nehri ve havzası tamamen bu şirketin inhisarına geçti[97].

---

[91] Donalt Quaterd, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908),* (Çev. Sabri Tekay),Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 33.
[92] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 9 Ekim 1887.
[93] BOA. DH. MKT. 1397/90, 8 Mart 1887.
[94] BOA. A. MKT. MHM. 495/19, 9 Kasım 1887.
[95] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909; DH. MKT. 1439/102, 11 Şubat 1887.
[96] BOA. DH. MKT. 1474/85, 5 Aralık 1887.
[97] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

Uzun bir mücadelenin neticesinde rakiplerini ortadan kaldırarak inhisarı yeniden sağlayan Forbes Kumpanyası'na karşı 1890'ların sonuna doğru hükümetin de teşvikiyle bu işi yapmaya başlayan yerli müteşebbis ve tacirler ortaya çıktı. Hükümetin ısrarla bu işi yerli yatırımcılara ihale etmek istemesinin şüphesiz bir takım haklı sebepleri vardı. Zira meyan kökü toplama ve ihraç etme işini inhisarına alan bu şirketler, bir yandan devlet hazinesini, diğer yandan bu işle iştigal eden kesimleri bir hayli zarara uğratmıştı. Bunun yanında *ahalinin, arzın, nebatat ve hayvanatın nizam ve intizamının bozulması*, hükümetin yabancı şirketlere karşı yerli müteşebbisleri desteklemesinde en önemli etkenlerdendi.

Mevzubahis olan yerli tacirlerden biri Baltacı Dimostin idi[98]. Dimostin, *"Meyan köklerinin ahali tarafından çıkarılmasına rağbet olmaması, ne devletçe ne de ahalice layıkıyla istifade edilememesinden naşi Aydın, Konya, Adana, Halep ve Basra vilayetlerinde hasıl olan meyan kökünü, yabancı şirketlerin satın aldığı fiyattan daha yüksek fiyata alacağına ve daha yüksek resm temin edeciğine…[99]"* dair taahhüt verdi ve Haziran 1893'te bu imtiyazı elde etti. Ancak Baltacı'nın yabancı şirketlerle rekabette başarılı olduğuna dair her hangi bir kanıt yoktur. Yine 1900 yılında Avadikyan adında bir tacirin Manisa'da meyan kökü topladığına şahit olmaktayız. Forbesler adına çalışan Haci David ve ortakları, Avadikyan'ın topladığı meyan kökünü türlü iltimasla haczettirmişlerdi. Bunun üzerine Avadikyan, haczin kaldırılması yönünde hükümet nezdinde teşebbüste bulunmuş ve haciz kaldırılmıştı[100].

Tüm bu yaşananlardan aslında Forbesler ve Batı sermaye ve şirketlerinin meyan kökü noktasından Osmanlı topraklarına girişi, rekabetleri ve sonunda birisinin egemen oluşuyla sonuçlanan küçük çapta bölgesel bir sömürgecilik ilişkilerinin nasıl geliştiğine dair iyi bir örnektir. Forbes Kumpanyası, oluşturduğu inhisar sayesinde faaliyetlerini ve başarısını daha da arttırdı. Adliye müfettişi Galip Bey, Forbeslerin meyan ticaretini tekellerine almalarından sonra amelenin ne kadar kötü duruma düştüğünden özetle şu şekilde bahseder:

> *"Forbesler, bir yandan rençberlerin maaşını, diğer yandan da Simon Kumpanyası'nın 50 paraya kadar yükselttiği meyan kökünün alış fiyatını 12 paraya kadar düşürdü. Amele çok fazla meyan toplamışsa, çamurlu ve yaş olduğunu ileri sürerek rutubet ve çamur hakkı, öşür bedeli ve kantar karşılığı gibi birçok bahanelerle zaten yaş ve çamurda çalışarak ayakta duracak hali kalmayan ve teri topuğundan akan zavallı ahalinin elindeki malı bedelinin yarısından daha düşük bir fiyata almak gibi gaddarane inhisar sistemi oluşturdular. En elim olanı ise türlü entrikalarla zoraki masraf olarak gösterilen ve devlete verilmesi gereken öşür vergisinin amele ve rençberlerden tahsil edilmiş olmasıydı[101]."*

---

[98] Pullukçuoğlu, "Kapitalistlerin Rekabeti'ne Batı Anadolu", s. 344.
[99] BOA. Y. PRK. MYD. 12/91, 15 Haz 1893; Y. MTV. 79/223, 15 Haziran 1893.
[100] BOA. Y. EE. KP. 10/980, 28 Ocak 1900.
[101] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

Forbeslerin, hükümetin istediği öşür bahanesiyle amele ve rençberlerden kesintiye gitmesi meyan kökünün ise külliyen gümrük vergisinden istisna tutulmasına muvaffak olması, şirkete muazzam bir kâr sağlamaktaydı. Buna rağmen Osmanlı hükümeti meyandan alınan öşrü arttırmak istediğinde Forbesler, bizzat ve konsoloslar aracılığıyla hükümete baskı yaparak bu zamma karşı çıkmaktaydılar. Meyan kökü çıkarılan bölgelerdeki mahalli yöneticiler ise bu kadar kazanç sağlanan ve rekabete sebebiyet veren bu bitkiden alınan öşrün adil olmadığı yönünde görüş beyan etmekteydiler. Galip Bey, meyandan alınan öşür hakkında: *"Meyan kökü hudâi nâbit olup amele ve rençberlerin el emeğinden başka masrafı yoktur. Eğer %12 olarak alınan öşür, Forbeslerin ileri sürdüğü %3 nisbetinde azaltılırsa birtakım adaletsizliğe sebebiyet verir. Hükümetin, bin bir türlü zahmetle hâsıl olan hububattan, %12,5 oranında öşür almasıyla meyan bitkisinden bu derece düşük vergi alması, nisbet-i meşrûaye aykırıdır*[102]*."* demekteydi.

Mahalli yönetimlerden gelen talepleri göz önünde bulunduran hükümet, meyan kökünden alınan öşür hakkında adil bir karar alabilmek için Aydın, Saruhan, Umurlu, Denizli, Manisa, Alaşehir, Suriye, Beyrut vilayet ve mutasarrıflıklarına meyan kökü hakkında ayrıntılı bir tahkikat yaptırılması yönünde emirname gönderdi[103]. Zira bu bitki Aydın ve havalisinde kolay bir şekilde çıkarılırken toprağın daha sert ve kuru olduğu Halep, İskenderun, Adana gibi sıcak şehirlerde daha zor sökülmekteydi. Bu da daha fazla emek gerektirmekteydi[104].

Yapılan tahkikatların neticesinde Babıali, meyan kökünden alınan % 12'lik öşrün, Mart 1888'den itibaren iki misline çıkarılması yönünde karar aldı ve bu kararı tüm vilayetlere ve meyan kökü şirketlerine tebliğ etti[105]. Tabi ki bu karara başta Forbes Kumpanyası olmak üzere meyan ticareti yapan birçok şirket ve tüccar karşı çıktı. Bilhassa bu sıralarda kurulan ve Forbeslerle işbirliği içinde Alaşehir'de meyan kökü toplama işine başlayan başka bir Amerikan şirketi öşrün iki katına çıkarılmasına şiddetle karşı çıkmıştı. American Manufacturing Company adına bölgede meyan kökü toplayan Mr. Leeds yönetimindeki bu şirket, Fransızlardan sonra Suriye'de de iki firma kurarak bu bölgedeki meyan kökü ticaretini yeniden eski ihtişamına kavuşturmuştu[106]. Hatta Manufacturing Company, meyan kökü toplamak için 1883 yılında İskenderun'da 24 dönüm arazi satın almış ve üzerine binalar inşa etmişti[107]. Leeds sayesinde diğer Amerikan şirketleri de bu işe ilgi

---

[102] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.
[103] BOA. ŞD. 1384/1, 6 Ekim 1888.
[104] Her 200 kıyye meyan kökünden 44 kıyye meyan kökü bal istihsal edilmektedir. Ayrıca 100 kıyye yaş kök kurutulduktan sonra 30 ila 40 kıyye arasında azalmaktadır." BOA. ŞD. 1384/1, 6 Ekim 1888; ŞD. 2276/47, 6 Aralık 1897.
[105] BOA. ŞD. 326/28, 10 Şubat 1891; MV. 33/15, 17 Haziran 1888.
[106] *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 17.
[107] Tercüme odası açık bir şekilde Fransızca aslında 24 dönüm yazan araziyi 20 dönüm şeklinde belirtmiştir. A. MKT. MHM. 531/19, 13 Haziran 1894.

duymaya başlamışlardı[108]. Yine bu sırada Alexandre Sidi adlı şahsa ait bir başka Amerikan şirketi Halep ve civarına yerleşmiş, meyan kökü ticareti yapmaya başlamıştı. Alexandre Sidi, bölgeye buharlı pres makineleri getirerek toplanan meyanları balyalar haline getirmekte İskenderun ve Süveydiye limanı üzerinden ihraç etmekteydi. 1885 yılında bu şirket, 6.000 ton civarında meyan kökü ihraç etmiştir. Bu da yaklaşık 192.000 dolar civarındadır[109].

İngiliz Forbesler'in adı geçen Amerikan şirketlerinden rahatsız olmadığı anlaşılmaktadır. Forbesler meyan ticaretinin neredeyse tamamını Amerikan pazarlarına ihraç etmekte, gerek Osmanlı Devleti gerekse de İngiltere ve Amerika ile ilişkilerini bölgedeki İngiliz ve Amerikan konsolosları aracılığıyla yürütmekteydi. Nitekim Forbes Kumpanyası'nın imtiyaz süresi sona erdiğinde Babıali, imtiyazın uzatılması yönünde tereddüt yaşamış, bu iş 18 ay boyunca süründücemede kalmıştı, işte tam bu sırada Amerikan şirketi yöneticisi Leeds devreye girerek bu imtiyazın tekrardan uzamasını sağlamıştı[110]. Bu nedenle böyle bir sürtüşmenin olması söz konusu olamazdı. Bilakis, Osmanlı hükümeti, meyandan alınan öşür miktarını iki misline çıkarınca, bu şirketler ve konsolosları hep birlikte hareket ederek alınan bu kararı protesto etmişlerdir. Hatta bir süreliğine eski usul öşür vermeye devam etmişlerdir. Forbes Kumpanyası, öncelikle günü kurtarmak amacıyla, 1888 yılı boyunca toplanan meyan köklerini daha önceki yıllarda toplanarak depolarda stoklanmış olan mahsulden gösterdi. Hatta *"elindeki mevcut malın seneki malını şümul olamayacağından bahisle iki kat öşür vermeyeceğini"* beyan ederek bir sonraki yılın mahsulünü de iki kat öşürden muaf tutma peşindeydi. Forbesler, Babıali'den gelen haberle bu isteklerine muvaffak oldular[111]. Ancak işbirliği içinde hareket ettikleri diğer Amerikan şirketleri için asıl gaye öşre getirilen bu zammın tamamen kaldırılmasıydı. Bu amaçla Forbes Kumpanyası *"memalik-i ecnebiyede ezcümle Rusya'da çok mal olup hükümetler ise meyan kökü ihracatına pek müsaid olduğundan ve hatta hiçbir vergi resm almadığından…[112]"* zorunlu olarak ihracatın Rusya lehine olacak şekilde değişeceğini ve kendilerinin de faaliyetlerini buraya nakledeceğini belirtti. İskenderun'daki Amerikan şirketi de *"hükümetçe maarif hissesiyle öşr olmak üzere alına gelen %12'ye bugün bir mislinin zammı üzerine, meyan kökü husule gelen Batum'a nakli…"* amacında olduklarını bildirmişlerdi. Dolayısıyla bu şirketler, hükümetten yapılan bu zammın geri alınmasını talep ettiler[113].

Bölgedeki Amerikan konsoloslarının belirttiği üzere, California, New Mexico, Texas ve Güney Amerika vilayetlerinde dağınık bir halde yetişen bu bitkinin topraktan çıkarılması, işlenmesi ve ihracata hazır hale getirilmesi çok fazla

---

108 *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 17.
109 *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 19-20.
110 *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 17.
111 BOA. MV. 33/15, 17 Haziran 1888.
112 BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.
113 BOA. DH. MKT. 1585/94, 18 Şubat 1889.

masraf gerektirmekteydi. Meyanın çıkarılması esnasında Osmanlı'da sarf edilen iş gücü ve emek Amerika ile karşılaştırıldığında neredeyse yok denecek kadar azdı. Ayrıca Osmanlı memleketlerinde yetişkinler ve çocuklar da istihdam edildiğinden kök toplama yevmiyesi 10 ila 20 *Cent* arasında değişmekteydi. En önemlisi de bu bitkinin yetiştiği ya da tarımın yapıldığı arazide belirli bir süre hiçbir bitkinin yetişememesiydi. Hatta bu durum bitkinin kökünün tamamen çıkarılması halinde dahi geçerliydi. Meyan bitkisinin yetiştiği ya da topraktan söküldüğü bir arazide ziraat yapılabilmesi için ancak pahalı zirai ilaçlama ve modern tarım yöntemine başvurulması durumunda olabilirdi[114]. Bu da haylice masrafa sebebiyet verdiğinden uygulanması neredeyse imkânsızdı. Yabancı sermayenin ısrarla Osmanlı memleketlerinde inhisar oluşturmak istemesinin yegâne sebebi bu olsa gerekti. Zira yevmiyeleri ziyadesiyle düşüren, hükümetin talep ettiği öşrü amele ve rençberlerden tahsis eden; diğer yandan gümrük vergisinden külliyen muaf olarak, rakiplerini etkisiz hale getiren bir şirketin faaliyetlerin durdurması ya da Kafkasya'ya kaydırma tehdidi ancak söylemden ibaret olabilirdi.

Galip Bey'in Forbesler, hakkında yaptığı tahkikat de bu söylemleri tekzip eder mahiyetteydi. Galip Bey layihasında özetle:

> *"Meyan bitkisinin Osmanlı topraklarında olduğu kadar yabancı memleketlerde de olduğu söylentisi gerçeğe aykırıdır. Dünya ticaretine sunulan meyan bitkisinin neredeyse tamamı Osmanlı coğrafyasından sağlanmaktadır. Forbes Kumpanyası, ortaya attığı bu iddasını kanıtlamak için ihtiyaten bir sene az miktarda meyan ihraç ederek maliye memurlarının gözünü korkutsa da bu tehdidi kısa bir süre için geçerli olduğundan bu iddiasını izah ve ispat edemez, istatistik hülasaları icabınca kumpanya hiçbir vakit memalik-i şahane mahsulünden istigna edecek bir halde değildir[115]."* şeklinde ifade etmekteydi.

Bunun haricinde Galip Bey, Forbesler ve diğer yabancı meyan kökü şirketlerinin toprağı ne derece tahrip ettiği, toprağa ve çevresine ne derece zarar verdiğini şu şekilde ifade etmişti[116].

> *"Bu nebat kış aylarında işsiz kalan rençberler tarafından rast gelen ekili, ekili olmayan arazide ve meralarda su bataklıklarında ve nehir kıyılarında derin çukurlar açılarak çıkarılıyor ve açılan çukurlar ve bozulan yerler haliyle bırakıldığından ara sıra bu çukurlara hayvanat düşer telef olur. Bozulmuş nehir kenarlarından sular taşıp araziyi istila ve noksan bırakır. Arazi delik deşik bir hale gelerek eğer ki birçok emek ve masraf sarfıyla çukurlar doldurulmaz ise üzerinde çift sürmek*

---

114 *United States Consular Reports on The Licorice Plant,* s. 17, 18-19.

115 BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.

116 BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909. Bu tahribattan aynı zamanda Vilayet İdare Meclisi'nce hazırlanan raporda da bahsedilmektedir. Orhan Deligöz, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,* Ankara Üniversitesi, SBE. Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 33.

mümkün olamaz. Bu yüzden gerek ahaliye ve gerek hazine-i devlete birçok zararı olur ki bu mahsulün bugünkü günde bıraktığı para bu zararların onda birini tanzimine kifayet edemez[117]."

Galip Bey ayrıca; *"Maalesef memurlarımız; ticari hesaba, genel duruma, idare şekline ve meyan kökünden sağlanan öşre karşılık, bu durumun ne gibi hasarlara sebep olduğuna vakıf olmadıklarını…"* belirterek Osmanlı yöneticilerinin bu konuya yabancı olduklarından yakınmaktaydı. Aslında Babıali, *"Teminatsız böyle bir teşebbüse ibtidar eylemek ticareti kırmak demek olacağı gibi ondan tevellüd edecek zarar dahi yalnız öşre taallük etmeyip bununla iştigal eden ahaliye ve hazineye dokunacağı …[118]"* gibi nedenlerden dolayı bu duruma göz yummak durumunda kalmıştı.

Babıali, Forbeslerin ve diğer Amerikan şirketlerinin muhtelif yollara başvurarak öşre yapılan zammı geri çekmeye yönelik baskılarına uzun süre dayanabildi. Ancak 1900-1903 arasında öşre uygulanan zammın geri çekildiğini görmekteyiz. Galip Bey; bu indirimden devletin gördüğü zararı şu şekilde belirmiştir: *"Forbes Kumpanyası'nın ihracatı bizzarure Rusya'ya nakledeceği zımnındaki safsatasının tesiratıyla bizimkiler hemen boyun kesilerek 1900 senesinde bir paraya ve bir çeyrek paraya kadar indirime gitmek suretiyle üç sene kadar birçok zararlara sebebiyet verilmiştir."* Ancak Forbes ve diğer Amerikan şirketlerinin baskılarına rağmen Babıali, 1903 senesinden itibaren eski zamlı usulden öşür almaya devam etti[119].

Uzun bir uğraşın neticesinde Forbesler, artık yorulmuş durumdaydı. Bu nedenle bu işi tedricen yerli şirketler lehine sınırlandırdı ve kendisi de üst bir konuma yükselerek meyan piyasasını belirleyen uluslararası tröst şirket haline geldi.

Forbeslerin Amerikan Şirketine Dönüşümü ve Uluslararası Kartel Haline Gelişi

Amerikalı Mr. Leeds'in öncülüğünde gelişen meyan kökü ticaretine Amerikalı büyük şirketlerin her geçen gün ilgisi daha fazla arttı. Forbes Kumpanyası'nın Osmanlı memleketlerinden ihraç ettiği meyan kökü ve balının Amerika'daki en önemli alıcılarından birisi Dünya tütün piyasasının büyük bir kısmını elinde bulunduran *American Tobacco Company*[120] idi. 1890'da kurulan bu şirket, tütünün işlenmesinde vazgeçilmez bileşeni olan meyan kökü ticaretini de inhisarına alarak rakiplerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla Osmanlı ile Amerika arasındaki meyan kökü ticaretini inhisarında bulunduran MacAndrews

---

[117] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.
[118] BOA. DH. MKT. 1585/94, 18 Şubat 1889.
[119] BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909.
[120] Amerikan Tobacco Company hakkında ayrıca bakınız. Patrick G. Porter, "Origins of the American Tobacco Company," *The Business History Review,* Vol. 43, No. 1, Spring 1969, s. 67; Malcolm R. Burns, "Outside Intervention in Monopolistic Price Warfare: The Case of the "Plug War" and the Union Tobacco Company", *The Business History Review*, Vol. 56, No. 1, Spring 1982, s. 34.

& Forbes Kumpanyası'nı 1902'de kendisine dâhil etti[121]. Böylelikle İngiliz bir şirket olan Forbes Kumpanyası, Amerikalı Tütün İnhisar Şirketi'ne geçmiş oldu[122].

1900'lere gelindiğinde Amerikan Forbes Kumpanyası yeni bir sorunla karşı karşıyaydı. Babıali'nin meyan kökünün yabancılar eliyle toplatılıp işletilmesinden duymuş olduğu rahatsızlık hat safhaya ulaşmıştı. Bu dönemde Osmanlı bürokrasisinde milli duruş ağır basmaya ve verilen imtiyazlarda da buna göre bir yaklaşım sergilenmeye başlanmıştı. Daha önce Hazine-i Hassa'da olan birçok imtiyaz maliye hazinesine devredilmiş, Maliye Nezareti ise askeri harcamalara yapılan ödemeleri karşılamakta zorluk çektiğinden içyapısında düzenlemelere gitmişti. Dolayısıyla verilen ihalelerde bu gelişmeler önemli bir rol oynadı. Bu nedenle *Çiftlikât-ı Hümayûn ile tapulu araziden başka,* meyan kökü toplama imtiyazlarını, 1894 yılında kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti'ne havale edildi[123]. Alaşehir havalisinde meyan kökü toplama imtiyazı verilirken *"Teçhizat-ı Askeriye Nezareti'ne verilen bu imtiyazın nezaretçe paraya şediden ihtiyaç bulunduğu şu sırada…[124]"* şeklinde bir ibare düşülmesi, hem imtiyazın veriliş sebebini, hem de askeri teçhizat için paraya olan ihtiyacı açık bir şekilde ortaya koymaktaydı[125]. 1905'ten itibaren meyan kökü toplama imtiyazı bu nezaret aracılığıyla verilmeye başlandı[126].

Meyan kökü toplama imtiyazının Teçhizat-ı Askeriye Nezareti'ne ihale edilmesi Forbes Kumpanyası nezdinde tepkilere sebebiyet verdi. Forbesler alışageldikleri üzere bu işin Hazine-i Hassa eliyle yapılması taraftarıydı. Forbesler namına çalışan Mösyö Stok daha önce olduğu gibi senelik maktu' olarak 600 lira vererek bu imtiyazın Forbeslere verilmesini teklif etti. Fakat

---

[121] Henry W. Taft, "The Tobacco Trust Decisions", *Columbia Law Review,* Vol. 6, No. 6, Jun 1906, s. 377.

[122] Galip Bey bu şatışın 700.000 liraya gerçekleştiğini bildirmektedir. BOA. ŞD. 431/8, 1 Temmuz 1909; Taft, "The Tobacco Trust Decisions", 377-378; Porter, "Origins of the American Tobacco Company," s. 75-76.

[123] Teçhizat-ı Askeriye Nezareti hakkında bakınız. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması 1918-1920,* TTK. Ankara 2001, s. 15; Ömer Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare,* Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005, s. 76,93.

[124] BOA. Y. MTV. 119/309, 17 Nisan 1908.

[125] Aslında bu dönemde Osmanlı bürokrasisinde milli duruş ağır basmaya ve verilen imtiyazlarda da buna göre bir yaklaşım sergilenmeye başlanmıştı. Bu duruşa karşı gelen kişi veya kurumlar ağır şekilde muhalefete maruz kalmaktaydı. Örneğin Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, Fırat ve Dicle'de vapur işletme imtiyazını, tüm tepkilere rağmen İngiliz Lynch şirketine vermişti. *Lynch Meselesi* olarak tarihe geçen bu olayda Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin istifası için basında ve meclis içerisinde muhalif sesler giderek yükseldi ve neticesinde hükümet istifa etmek zorunda kaldı. *Lynch Meselesi* hakkında bakınız. İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti,* Asil Yayın Dağıtım, İstanbul 2007, s. 309-321.

[126] Pullukçuoğlu Yapıcı, "Kapitalistlerin Rekabeti", s. 346.

nezaret: *"bunların maksadı şimdiye kadar vukuu bulan menfaatlerini muhafaza etmektir…"* diyerek bu teklife olumsuz cevap verdi[127]. Nezaret bununla da kalmayarak tüm Osmanlı memleketlerinde meyan kökü toplama imtiyazını 17 Mayıs 1908 tarihli bir senetle 30 yıllığına Osmanlı tebaasından Yorgaki Sarandidi Efendi ile Dersaadet Dava Vekili Hasan Tahsin Efendiye verdi[128]. Diğer yandan İzmir civarında *Emlak-ı Hümayûn* idaresine bağlı bazı çiftliklerin meyan kökü toplama imtiyazı da 1906' İtalyan Martini Kumpanyası'na ihale edildi[129]. Nezaretin aldığı bu karar Aydın ve havalisindeki Forbes hükümranlığı için önemli bir darbeydi.

Sarandidi ve Hasan Tahsin Efendiye verilen imtiyazın maddeleri ilginçtir. Zira bu anlaşmayla Babıali'nin uzun bir dönemden bu yana *ahalinin, arzın, nebatat ve hayvanatın nizam ve intizamının bozulması* yönünde muztarip olduğu konulara çözüm getirme gayesinde olduğu görülmektedir. 22 başlıktan oluşan anlaşma metni hülasasının bu yöndeki bazı maddeleri şöyleydi[130]:

İmtiyazlı şirket, tapulu araziden satın aldığı ve kiraladığı arazilerden çıkaracağı meyan kökünden bal üretmek için yakın mahallerde fabrikalar tesis ve inşa etme hakkına sahiptir. Kurulacak bu fabrikalar için yurt dışından getirilecek alet ve edevat bir defaya mahsus gümrük vergisinden muaf tutulacaktır.

Şirket, meyan köklerinin büyüyebilmesi için hasat mevsimi şartlarına riayet edecektir. Bir sene hafriyat icra ettiği mahalde ertesi sene hafriyat icra edemeyecektir. Her sene Ağustos'un başından Şubat sonuna kadar geçen sürede hafriyat yapılarak senenin diğer altı ayında hafriyat yapılmayacaktır. Şirket hafrettiği arazide çukurlar bırakmayacak ve açılan çukurlar doldurulacaktır.

Şirket ve yöneticileri nezaret tarafından tayin kılınacak müfettişler tarafından denetlenecek ve bu müfettişlerin maaşı şirket tarafından ödenecektir. Şirketin memurları ve aynı zamanda istihdam olacak amele de Osmanlı tebaası olacaktır.

Şirket iltizam ettiği araziden hafriyat için kaç adet amele istihdam edeceğini belediyeye bildirecek yahut şirket hesabına ihraç edeceği kökleri hafr edenlere verilen ücrette indirime gidemeyecektir. Şirket meyan kökünü harice nakl ederken gümrük resmi verecektir.

Arazi sahipleri ve tüccarlar arasında ortaya çıkacak her türlü anlaşmazlık Osmanlı hukuk mahkemelerinde görülecektir. Amele ile şirket arasında ücretten dolayı çıkacak anlaşmazlıklar mahalli ziraat odasında görülecektir.

---

[127] BOA. Y. MTV. 303/114, 17 Kasım 1907.
[128] BOA. Y. MTV. 119/309, 17 Nisan 1908.
[129] BOA. Y. MTV. 284/98, 18 Mart 1906.
[130] Bu anlaşmanın tam metni için bakınız. BOA. Y. MTV. 119/309, 17 Nisan 1908.

Sahibinin izin ve ruhsatı olmaksızın tapulu arazide meyan kökü çıkarılmayacaktır.

Şirketin meyan çıkarmaya hakkı bulunduğu araziden ihraç olunacak meyan kökleri şirkete ait olup bunlar başka bir tüccara satılamayacaktır. Şayet şirketin izni olmadan hafriyata cesaret edenler olursa çıkardıkları meyan kökleri şirketçe zapt edilecek ayrıca sekizde biri Teçhizat-ı Askeriye Nezareti'ne verilecektir.

Nezaret ve şirket arasında bir ihtilaf ortaya çıkarsa taraflar birer hakem marifetiyle anlaşmazlığı çözecek; şayet anlaşmazlık çözülmezse taraflar çıkaracakları üçüncü bir hakem marifetiyle sorunu çözecektir.

Şirketin meyan kökü topladığı arazilerde eğer ziraat yapılmaya başlanırsa, şirket bu arazilerde meyan kökü çıkarma hakkına sahip olmayacaktır. Yollar ve meralar ve buna benzer terk edilmiş belli başlı yerlerde kantarı[131] sadece ticaret nezareti mültezimi koyabilme hakkına sahiptir.

Şirketin hafriyat hakkına sahip olduğu arazinin bir kısmının devletçe muhacire tahsis, yahut ziraat yapılır bir hale geldiğinden dolayı tapusuz birine bırakılması durumunda bu arazideki hakkı düşer. Şirketin meyan çıkardığı arazinin askeri bölgeye girecek olması durumunda da buralarda meyan çıkarma hakkı ortadan kalkar[132].

Bu imtiyazla Osmanlı hükümeti yabancı şirketlere karşı nihayet güçlü bir konuma ulaştı. Anlaşma metnine bakıldığında bu imtiyazın yıllar süren bir tahkikat sürecinin ve birikimin yansıması olduğu açıktır. Gerek hükümetin, gerekse ahali ve mahalli yöneticilerin, toprakları üzerinde zuhur eden vahşi rekabetin verdiği muhtelif zararları gerçek anlamıyla ve birçok yönüyle idrak etmiş oldukları muhakkaktır. Her şeyden önemlisi anlaşmada, topraktan tasarrufun meşru nispette kullanılması; ekili arazinin tahribatının önlenmesi; istihdam edilen ve şirket hesabına çalışan işçi, amele ve rençberlerin çalışma şartlarında hakkaniyet karinesinin gözetilmesi; zuhur edebilecek olası anlaşmazlıklarda yerel mahkemelerin adres gösterilmesi; özel mülkiyete saygılı olunması ve şirkete hükümet tarafından denetlenme selahiyetinin sağlanması, bu kavrayışın açık bir göstergesidir.

Aydın ve havalisindeki meyan kökü toplama imtiyazının yerli anonim şirkete ihale edilmesi Forbeslerin bu bölgedeki etkisini yitirmesine sebebiyet verdi. Aydın ve havalisinde eski güçlerini yitiren Forbesler, İskenderun ve Suriye'deki faaliyetlerine daha fazla ağırlık verdiler. Stanley Beard 1906'da İskenderun'a yerleşerek o yıllardan sonra giderek büyüyen bir kapasiteyle, Forbes Şirketi adına

---

[131] Meyan kökü toplama imtiyazı elde eden şirket, meyan kökü tarlaları yada meyan kökü toplayan amelelerin geçtiği güzergâha kantarlar kurarak alım işlemi gerçekleştirmekteydiler.
[132] BOA. Y. MTV. 119/309, 17 Nisan 1908.

meyan kökü ticareti yapmaya devam etti[133]. Forbesler, Aydın'da olduğu gibi bu havalide de boş durmayarak meyan kökü toplama işini inhisarına alma yoluna gitti. Bu süreçte yerli birçok tüccar ve müteşebbisle münazaaya girdi. Nitekim Forbes Şirketi'nin Antakya merkez müdürü olan Braynder'in 4 Ocak 1912'de evinde suikaste uğradığını ve öldürüldüğünü resmi kayıtlardan öğrenmekteyiz[134]. Aslında Yorgaki Sarandidi Efendiye verilen meyan kökü toplama imtiyazı tüm Osmanlı memleketlerini ihtiva etmekteydi. Ancak Forbeslerin İskenderun'daki faaliyetleri, Sarandidi'nin şirketinin sadece Aydın ve havalisinde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu şirketin Osmanlı memleketlerinde ne derece başarılı olduğuna dair elimizde yeterince kanıt yoktur.

Forbesler, uzun süren bir mücadelenin ardından işlerini bu Türk Anonim Şirketi'nin lehine olacak şekilde sınırlandırdılar. Böylece iki İskoç Edward MacAndrews ve David William Forbes'in 1850'de başlayan meyan kökü işleme maceraları yeni bir evreye girdi. Forbesler'in artan maliyet, siyaset ve imtiyaz meseleleri karşısında artık bu işi bizzat yapmak yerine, yerli şirketlere yaptırtmayı daha uygun gördükleri ihtimal dâhilindedir. Ne de olsa fiyat ve talebi yine kendileri belirliyordu. Forbesler her ne kadar Osmanlı hükümetinin desteğini kaybetse de Akdeniz ve ard ülkesindeki meyan kökü ticareti hususunda en büyük kartel olmaya devam etti. 1910'lu yıllarda şirketin Osmanlı memleketlerinden yıllık ihraç ettiği meyan kökü miktarı 40.000 ila 50.000 ton arasındaydı. 1912'de şirketin ihraç ettiği meyan kökünün değeri 1.258.299 dolara ulaşıyordu[135]. Forbeslerin halen Osmanlı memleketlerinde ne derece etkili olduğu 1914'te Meclis-i Mebusan'da şirkete 10 yıllık meyan toplama imtiyazı verilmesi tartışmaları esnasında görülmektedir. İzmir Mebusu Simonaki Simonoğlu Efendi Forbes Kumpanyası hakkında şunları ifade etmekteydi:

> *"Bu şirket reji idaresinden daha dehşetli suretle devr-i Hamidide İzmir Vilayeti'nde ve İskenderun'da ve sair memalik-i Osmaniyede araziyi yed-i inhisarına geçirerek yerleşmiştir. Cebren ve bazı defalar da mahkemeler marifetiyle eshab-ı araziye ve ziraata mazarrat ve ahalisine ziyan ve her çeşit fenalıklar icra etmektedir. Amerikan Cumhurreisleri, Ruzvelt ve Taft tröstleri tecdid ettikleri halde, bizde hükümetin böyle muzır bir şirkete müsaadesini taaccüp ediyorum[136]."*

Simonaki Simoğlu Efendi'nin karşı çıkmasına rağmen 10 yıllık ihale Forbes Kumpanyası'na yeniden tahsis edildiğini Menteşe Mebusu Esat Efendi'den öğrenmekteyiz. Esat Efendi şirketin 10 yıl boyunca yapmış olduğu faaliyetler hakkında şöyle demekteydi. *"Meyan kökleri İzmir ve havalisinde Amerika tabiiyetini haiz MacAndrews Forbes ve Şürekası nam kumpanyanın inhisarı altında yarım asırlık bir*

---

133 Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 34.

134 Braynder yattığı odanın penceresinde bir patırtı işitilmesi üzerine pencereyi açarak salınması üzerine tabanca ile göğsünden ve kolundan yaralanarak ölmüştür. BOA. BEO. 3986/298941, 7 Ocak 1912.

135 DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939,* s. 39.

136 *Meclis-i Mebusan,* İ: 19, C. I, 20 Kanunusani 1330 (1914), s. 281.

zamandan beri ezilip inlemekte olduğundan memleketin öşür hakkındaki teamül-i kadim ve ahkâm-ı kanuniyesini ihlal sadedinde 1332(1916) tarihinde yapılan kanun on seneden beri hazineye müthiş zararlar yükletmiştir[137]*."*

Osmanlı'dan Cumhuriyete varlığını devam ettiren Forbeslerin öncülüğünde meyan kökünün kullanım alanı genişlemeye devam etti. Forbes ürünleri, hızlı büyüme gösteren Amerika sigara sanayisinin çok önemli bir tüketimini sağladığından bu sanayideki payı artarken, diğer taraftan da kozmetik sanayisinde kullanılmaya başladı ve şirket 1920 sonrası merkezini Camden ve New York'a taşıdı. Meyan kökü 1915'ten sonra inşaat ve mimari alanlarda ısı yalıtımında kullanılmaya başlandı. Şirket bünyesinde kurulan *MAFTEX* adlı kuruluş bu işin öncülüğünü yaptı[138]. Daha sonraki dönemlerde M&F Woldwide olarak çok büyük ticaret ve sanayi gücü meydana getiren şirket, Türkiye, Suriye, Rusya, Çin, Afganistan, Pakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da meyan kökü toplamaya devam etti[139].

Forbesler, Söke'deki fabrikalarının bahçesinde kendi adlarıyla anılan muazzam bir köşk inşa ettirdiler[140]. Bu köşk ve İskenderun'da Fener Caddesi'nde ve Deniz Feneri'nin hemen arka yolunda yer alan Forbes tesisleri bugün de yerinde durmaktadır[141]. Forbes ailesinin İzmir'den ayrılmasıyla bu köşk yine bir meşhur Levanten aile olan Withall'lere hibe edildi[142]. Forbesler, köşk çalışanlarını yerli halktan seçtikleri için halk ile aralarında sıcak sayılabilecek bir ilişki gelişti. Bugün Buca ilçesindeki Forbes köşkünün bulunduğu caddenin adı günümüzde halen Forbes Caddesi adıyla anılmaktadır. Forbesler, aynı zamanda yardım işlerine de dâhil olmuşlardır. Şirketin İskenderun'daki Fabrika sorumlusu Lorimar, 1903 yılında İskenderun'da inşa edilen Hamidiye Gureba Hastanesi'ne 5.000 guruş gibi yüksek meblağda bağışta bulunmuş ve bu sayede kendisine, Halep valiliği tarafından Mecidi Nişanı takdim edilmiştir. Lakin İngilizler bu nişanı kabul etmemiştir[143].

Osmanlı memleketlerinde meyan kökü işiyle iştigal eden yerli ve yabancı birçok şirket Forbeslere karşı ciddi birer rakip olarak ortaya çıktıysalar da dünyaca ünlü İngiliz ve Amerikan tütün şirketlerinin, aynı zamanda bu devletlerin siyasi nüfuzunu arkasına alan Forbesler, bu konuda yegâne şirket

---

137 *TBMM Zabıt Ceridesi,* İ: 31, C. II, 7. 4. 1340, s. 398.
138 *MacAndrews & Forbes Company,* New York 1928, s. 5-8, 17.
139 *MacAndrews & Forbes Company,* New York 1928, s. 5.
140 Yaşar Aksoy-Çınar Atay, *İzmir Hanları,* İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2002, s. 279.
141 Öndeş, *Asıl Efendiler Levantenler,* s. 33, 347. Ayrıca bu binanın inşa edilmesine dair bakınız. BOA. DH. MKT. 1937/64, 4 Ekim 1891.
142 Feyyaz Erpi, *Buca'da Konut Mimarîsi 1838-1934,* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1987, s. 36.
143 BOA. DH. MKT. 745/54, 29 Ağustos 1903.

olarak kalmayı başardılar. Osmanlı hükümeti ise bu şirketin inhisar ve ihtikârcı politikasına karşı birçok önlem alma yoluna gitse de gerek yabancıların kapitülasyonlardan doğan hukuki hakları ve mali sorunlar, gerekse de konsolosların müdahalesi alınan önlemleri yetersiz kılmıştır.

Sonuç

Osmanlı toplumu, meyan kökünden yüzyılların getirmiş olduğu bir birikimle istifade etti. Gerek ekili arazide yetiştirilen zirai ürünleri, gerekse doğada kendiliğinden yetişen nebâtâttan *nisbet-i meşrû* bir suretle tasarruf etti. Bu bitkiden muhtelif alanlarda istifade ederken bir yandan da Mısır ve Arabistan coğrafyasına ticaretini yaptı. Dolayısıyla Osmanlı toplumu birçok alanda bu bitkiden ziyadesiyle istifade etti.

Batılıların Osmanlı topraklarında yetişen bu bitkiyi keşfe mucip olması ve hemen akabinde endüstriyel üretime dâhil etmesi, meyan kökünü, geleneksel tasarruftan yeni bir kullanım alanına itti. Endüstriyel kullanıma dâhil olan her emtianın olduğu gibi meyan bitkisinin de kaderi benzer şekilde tezahür etti. Meyan kökü ve balı için tütün sanayisini elinde bulunduran *başta İngiltere olmak üzere* Avrupa ülkelerinde büyük bir pazar oluştu. Bu pazar, yönünü Avrupa dışına çevirdi. Evvela uluslararası meyan ticaretiyle özdeşleşmiş olan MacAndrews & Forbes Kumpanyası, akabinde Fransız, Alman, Amerikan, Rus ve İtalyan şirketleri Osmanlı topraklarına yerleşerek fabrikalar tesis ettiler. Dolayısıyla meyan kökü Osmanlı yöneticilerinin ve bölge ahalisinin bile anlamakta ve anlamlandırmakta zorlanacağı bir şekilde kendilerinden uzak diyarlarda zuhur eden bir takım gelişmeler dolayısıyla olağanüstü değer kazandı. Osmanlı yönetimi bu ürünü talep eden ve mantar misali çoğalan bu yabancı sermaye karşısında nasıl bir yol takip edeceği hususunda tereddütte kaldı. Zira ahalinin şifa amaçlı ve keyif verici olarak kullandığı meyan kökü, ekili araziye zarar veren bir bitki olduğundan köylüler tarafından görüldüğü yerde sökülürdü. *Böyle bir bitkinin Batılı şirketler eliyle toplanması, işletilmesi ve ihraç edilmesinin ne gibi bir zararı olurdu ki, hatta bundan hazine ve ahali menfaat görürdü* şeklindeki düşünce, Babıali ve toplum nezdinde ağır bastı. Bu nedenle Osmanlı yöneticileri ilk dönemler Forbeslerin meyan toplamasına, hatta gayri resmi fabrika inşa etmesine dahi sessiz kaldı. Buna karşın bir taraftan da bu iş için sınırlı sayıda da olsa yerli tüccar ve sermayedarları destekleyerek meyan ticaretinin tamamen yabancıların inhisarına geçmesini engellemeye çalıştı. Ancak bu süreçte İngiliz Forbes Kumpanyası, meyan ticaretini tamamen inhisarına almayı başardı. Meyan ticaretini taht-ı inhisarına almak için şiddet, cebir ve muhtelif yasadışı yollara başvurmaktan çekinmeyen Forbes Kumpanyası karşısında evvela yerli daha sonra da yabancı şirketler tutunamadılar. Bu süreçte merkezi ve yerel yöneticiler, konsoloslar ve uluslararası sermayedarların dâhil olduğu uzun süre devam eden tartışma ve çatışmalar yaşandı. Forbes Kumpanyası ve diğer yabancı şirketler, menfaatleri gereği türlü iltimaslarla kimi zaman yerel

mahkemeleri nüfuzları altına almaya çalıştılar, kimi zamansa Osmanlı mahkemelerini yetkili merci olarak tanımadılar. Kendi kolluk kuvvetlerini oluşturarak, asayişin bozulmasına, yerel ve merkezi otorite sorununa sebebiyet verdiler. Babıali ve bölge ahalisi, tüm bu yaşananlardan dolayı masum ve makul isteklerle gelip yerleşen yabancı sermayenin *ahalinin, arzın, nebatat ve hayvanatın nizam ve intizamının* bozulmasına neden olduğunu geç de olsa anladı. Fakat birçok bedeller ödenerek geç bir dönemde kavranan bu hazin durum karşısında dirençli bir duruş sergilenemedi. 1850'den itibaren uluslararası piyasada meyan kökü denince ilk akla gelen işletme olan MacAndrews & Forbes Kumpanyası, meyan misali muhkem bir surette köklerini Osmanlı topraklarına salmış ve inhisarı sağlayarak günümüze kadar varlığını sürdüren dünyanın sayılı tröst şirketleri arasında yer aldı. Geleneksel olarak toplumda anlam bulmuş meyan kökünün endüstri inkılâbıyla ilişkiler ağının farklılaşması sonucu ortaya çıkan kullanım biçimi bambaşka bir anlam kazanmış ve bu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan bir sorun olarak devam etmiştir.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BEO: 3986/298941.

DH. MKT: 2270/72, 1461/91, 1451/55, 1448/34, 1466/83, 1397/90.

A. MKT. NZD: 6/64.

A.MKT. MHM: 120/78, 495/19, 531/19.

DH. MKT: 1937/64, 1439/102, 1474/85, 1480/21, 1585/94, 745/54, 2420/116.

HR. MKT: 280/9.

HR. TO: 433/21, 143/50, 143/56, 143/62.

HR. MKT: 280/9.

HR. MKT. MHM: 256/30.

İ. DH:1055/82829.

MV: 33/15, 26/12,

ŞD: 2894/17, 1173-D/5, 73/2272, 1384/1, 2276/47, 326/28, 431/8.

Y. EE. KP: 31/3062, 10/980, 27/2677, 29/2886.

Y. MTV: 119/309, 284/98, 79/223, 303/114, 119/309.

Y. PRK. MYD: 12/91, 22/111.

Y. PRK. HH: 35/27.

Eserler

AKSOY, Yaşar -Çınar Atay, *İzmir Hanları,* İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2002.

BARAN, Hitay, *İzmir Ticaret Tarihi,* İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2003.

BÖLÜKBAŞI, Ömer Faruk, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare,* Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2005.

BURNS, Malcolm R., "Outside Intervention in Monopolistic Price Warfare: The Case of the "Plug War" and the Union Tobacco Company", *The Business History Review*, Vol. 56, No. 1, Spring 1982, s. 33-53.

DELİGÖZ, Orhan, *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi,* Ankara Üniversitesi, SBE. Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

DENOVO, John A. *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939,* Universty of Minnesota 1963.

EKİNCİ, İlhan, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı İngiliz Rekabeti,* Asil Yayın Dağıtım, İstanbul 2007.

EKİNCİ, İlhan, "Hacı David Vapur Kumpanyası ve Amerikan Boykotu", *Türk Kültürü İncelemeleri,* İstanbul 2003, s. 53-78

EMECEN, Feridun, "Balat", *İslam Ansiklopedisi,* C. V., TDV. İstanbul 1992, s. 4-6.

ERPİ, Feyyaz, *Buca'da Konut Mimarîsi 1838-1934,* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1987.

Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemmed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), C. X., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

FENEON, Arthur, *Culture Industrielle de La Reglisse Ses Usages en Medecine Humaine et Veterinaire, Dans la Preparation des Tabacs, ets*, Seguin Freres, Imprimeurs-Editeurs, Avignon 1886.

GEYİKDAĞI, V. Necla, *Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914,* Hil Yayınları, İstanbul 2008.

KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,* Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 187.

"La Science Pour Tous", *Science Français*, N. 236, XLV Année, 4 Auot 1899, s. 219-220.

MAZA, Herbert," Turkish-Arab Economic Relation with the United Statates", *World Affers,* Vol. 141, No. 3, Winter 1979, s. 269-276.

Meclis-i Mebusan, İ: 19, C. I, 20 Kanunusani 1330 (1914).

ÖNDEŞ, Osman, *Asıl Efendiler Levantenler,* Şenocak Yayınevi, İzmir 2010.

ÖZGÜN, Cihan, "Batı Anadolu'da Tarımsal İşgücü ve Ücretler 1844-1914", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V., S. 22, Yaz 2012, s. 319-331.

ÖZGÜN, Cihan, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Aydın Sancağı ile Ticari İlişkileri", 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, *DEÜ İİBF İktisat Bölümü,* İzmir 2008, s. 1-20.

PORTER, Patrick G., "Origins of the American Tobacco Company," *The Business History Review,* Vol. 43, No. 1, Spring 1969, s. 59-76.

PULLUKÇUOĞLU, Olcay,"Kapitalistlerin Rekabeti'ne Batı Anadolu'dan Bir Örnek", Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri 2, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2007, s. 339-348.

PULUKÇUOĞLU, Olcay, *Aydın Sancağı, 1845-1914 (Sosyal, Ekonomik, İdari, Kültürel Durum)*, Ege Üniversitesi, SBE., Tarih Anabilimdalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2006.

"Reglisse", *Encyclopédie du Commercant Dictionnaire du Commerce et des Marchandises,* Tome II, Guillaumin et Cie., Editeurs, Paris 1839, s. 1918-1919.

QUATERD, Donalt, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908),* (Çev. Sabri Tekay),Yurt Yayınları, Ankara 1987.

TAFT, Henry W., "The Tobacco Trust Decisions", *Columbia Law Review,* Vol. 6, No. 6, Jun 1906, s. 375-387.

TBMM Zabıt Ceridesi, İ: 31, C. II, 7. 4. 1340.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması 1918-1920,* TTK. Ankara 2001.

United States Consular Reports on The Licorice Plant, Published by The Department of State, According to Act of Congress, Washington August 1885.

Forbeslerin Söke'de bulunan meyan kökü toplama merkezi

Efes yolunda Forbeslere Meyan kökü taşıyan deve kervanı

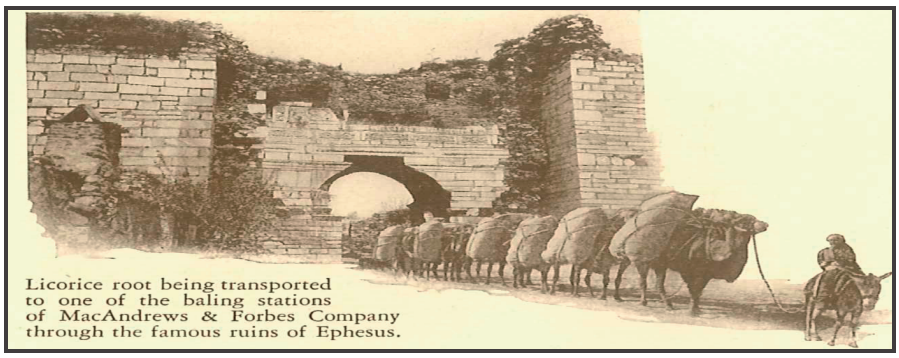

Kaynaklar: *MacAndrews & Forbes Company,* New York, s. 2-5.

Forbeslerin Söke'de bulunan Meyan kökü depoları ve fabrikası

Söke'de bulunan Forbes Köşkü

Forbesleri İskenderun'da bulunan meyan kökü depoları

Kaynaklar: http://levantineheritage.com/forbes.htm#; 02.07.20014